

TEVHİDİ TEDRİSAT

İhsan Sungu

Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu Başkanı ve T. T. K. Üyesi

I — Tanzimat devrinde ikilik

Atatürk İnkılâbının en önemli bir cephesi tevhidi tedrisat kanunile Türkiyede medrese - mektep diye mevcut olan ikiliği kaldırmış olmasıdır. Tevhidi tedrisat inkılâbı, Ulu Önderin kurtarıcı elile hilâfetin ilgası, tedrisatın tevhidi, Şer'îye ve Evkaf vekâletinin ve şer'îye mahkemelerinin kaldırılması, türbelerin, tekke ve zaviyelerin seddi, falcılık ve üfürükçülük gibi birtakım muzır mesleklerin yasak edilmesi, Türk Medeni Kanununun kabulü, Teşkilâtı Esasiye Kanununda dine ait maddelerin kaldırılması gibi birbirinden mühim ve Türkiyeyi modern lâik bir devlet haline getiren büyük inkılâpların en önemli safhalarından biridir.

18 inci asrın başına kadar Türkiyede ders veren müesseseler medreselerle mahalle mekteplerine munhasırdı. İkisi de dinî bir mahiyeti haizdi. On sekizinci asrın sonlarına doğru Mühendishane, 1827 de Tıbbiye, 1834 te Harbiye mektepleri, daha sonra da 1839 dan itibaren rüştiyeler, idadiler, liseler, mülkiye, orman, ticaret, ziraat mektepleri ve darülfünun gibi müesseseler açıldı. Tanzimat adamları medreseleri ıslaha cesaret edemiyerek olduğu gibi bıraktılar. Yeni açtıkları mektepleri de tamamen dinî tesirden kurtaramadılar. Memlekette iki nevi tahsil müessesesi meydana geldi. Medresenin programları dinî mevzulara ve arap diline munhasırdı. Metodu skolâstik, zihniyeti geri ve müteassıptı. Mektep ise yeni ilimlere yer vermiş olmakla beraber dinî tesirlerden büsbütün kurtulmamıştı. Evvelkiler Ortakurun zihniyetini yaşıyan geri ve örümcekli kafalar yetiştiyordu. İkinciler, yeni ilimlere aşına olmakla beraber tamamen ilmi zihniyetin icaplarına göre terbiye alamıyan mahsuller veriyordu. Atatürk, Türk inkılâbının başına geçtiği vakit memleketin tahsil müesseseleri böylece biri-

birine zıt iki kutup halinde faaliyette bulunuyordu. Türk inkılâbının, bu iki müesseseden medreseyi büsbütün kaldırarak, mektepleri ise telebenin ilmi zihniyet icaplarına göre yetişmesine engel olan amillerden kurtararak tevhibi tedrisatı nasıl temin ettiğini izaha başlamadan önce memleketimizde tanzimattanberi mektebin nasıl dinî tesirler altında ilerlemeğe imkân bulamadığını medresenin ise geri kafalar yetiştirmekte nasıl devam ettiğini izah etmek isteriz.

II — Mekteplerde dinî tesir

Bütün islâm memleketlerinde olduğu gibi Türkiyede de her cami ve mescidin yanında ve mahallelerde açılmış olan sıbyan okullarının gayesi tamamen dinî idi. Burada çocuklara Kur'an, tecvit ve ilmihal öğretilirdi. Tanzimattan önce çocukların herhangi bir san'ate sevk edilmeden evvel mahalle okullarında Kur'an okumağa ilmihal öğrenmeğe mecbur tutulmaları hakkında arasıra fermanlar gönderilirdi. Bu fermanlardan biri 1702 tarihinde Şeyhülislâm Feyzullah Efendiye tebliğ edilmişti. 1240 (1824) tarihinde İstanbul ve Bilâdiselâse kadılarına tebliğ edilip bir sureti Cevded tarihinde neşredilmiş olan [1] diğeri bir fermanla «cümleye malûmdur ki Ümmeti Muhammeddenim diyen kâffe ehli islâma göre iptida şeraiti islâmiyeyi ve akaidi diniyesini öğrenip bilmek badehu iktisabı maişet için hangi dirliğe sülûk edecek ise etmek velhasıl her bir şeyden evvel zaruriyatı diniyeyi öğrenmekliği umuru dünyeviye cümlesine tekaddüm eylemek lâzım iken bir zamandanberi ekseri nas analarının ve babalarının seyyiesi olarak kendileri kaldıkları misillü evlâtlarının cahil kalmasını düşünmiyerek ve rezzakı âlem olan Hak Sübhanehu ve Tealâ Hazretlerine ademi tevekkül ile hemen akçe kazanmak daiyesine düşerek çocukları beş altı yaşına vardığı gibi mektepten alıp ehli hıref yanına şakirtliğe verdiklerinden o makule sabiler küçükten cahaletle büyüyüp sonra dahi okuyup öğrenmekliğe heves etmediklerine binaen vizru veballeri analarının ve babalarının boynuna olup yevmi kıyamette bir taraftan bunlar giriftarı mes'uliyet ve bir taraftan kendileri duçarı hizyü nedamet olacaklarından başka maazallahu tealâ zamaneyi cehalet istiabile ekser halk diyanetten bihaber olduklarından bu keyfiyet nusretsizliğe sebebi müstakil

[1] Cevded Tarihi, cilt 12, sahife 238-240,

olup asamanallahu tealâ böyle giderse minkıbelirrahman terbiyei şedideyi müstelzim olacağı erbabı basirete zâhir ve hüveyda olmaktan naşı ibadî müslimini o misillü dünya ve ahiret ukubetinden tahlis ve siyanet lâzım gelmekle imdi emri dinde şermü istihya caiz olmadığına binaen şimdiye kadar cahil kalmış olan genç ve ihtiyar bilcümle ümmeti Muhammet cahillğin dareynde vahametini düşünüp ve bu bapta biribirinden utanmıyarak hemen haktan utanıp kendileri buldukları kârü kisp ve san'at ve hizmetleri arasında bilmedikleri mesaili diniye ve akaidi islâmiyelerini dahi öğrenip bilmekle hasbelimkân sâyü gayret ve ol veçhile kendilerini dareyn selâmetliğine irgörmekliğe sarfı vüs'ü makderet eylemeleri farizai uhdei diyanetleri olduğundan başka fimabaat herkes evlâtlarını mürâhik derecesine varmadıkça ve ilmihal ve şeraiti islâmiyesini lâyıkiyle talim etmedikçe mektepten alıp ustaya vermemek .. Şayet esnaftan biri o makule tezkeresiz çocuğu şakirtliğe ahr ve babası ve validesi verir ise okuduğu mektebin hocası veyahut mahallesinin imamı doğru kadı efendilere haber vermek ve kadı efendiler dahi bu keyfiyet ihyayı dini mübin kaziyesine mebni olduğundan taraflarından taharri olunarak izin tezkeresi almaksızın san'ate verilmiş sabi bulunursa alanı ve vereni ve ol esnafın kethüdasını ve haber vermediği için mektep hocasını lieclitte'dip babıaliye inha eylemek... Ve mektep hocaları dahi mekteplerde bulunan çocukları güzelce okutup Kur'anı azimüşşanı talim akabinde herbir çocuğun haysiyet ve istidadına göre tecvit ve ilmihal misillü risaleler okutarak şeraiti islâmiye ve akaidi diniyelerini öğrenmekle, sâyü ikdam eylemek üzere alelûmum tenbih ve ikaz olunması irade» edildiği tesbit olunmuştur. Bu nevi emirler mahalle mektebinin dinî karakterini vazih olarak göstermektedir. Büyük İslâm içtimaiyatçısı İbni Haldun, mukaddemesinde islâm memleketlerinde çocuk tahsiline Kur'an okutmakla başlanıldığından bahsederken «malûm olaki çocuklara Kur'an talimi şeairi dinden olmuştur. Çünkü Kur'an talimi kulubu sıbyanda iman ve akaidin rüsh ve istikrarını mucip olduğundan milleti islâmiye kâffe bilâtta bunu iltizam eylemiş ve bu cihetle Kur'anikerim badehu hâsıl olacak melekâtın mebnâ aleyhi olan asıl ve esası talim olmuştur» dedikten sonra Kadı Ebubekir İbnil-arabi'nin islâm memleketlerinde çocuklara mektepte elifbadan sonra Kur'anı okutmağa başlamalarını tenkit ettiğini ve bu zatın «şu bizim beldemiz ahalisinin gafletine bak ki evvelemerde etfali, kitabullaha başlatıp ta anlamadığı şeyi okuturlar ve ehem olan

şeyin vakti tahsilinde başka şeye nasbı nefsi ihtimam ederler» dediğini [2] yazıyor [3].

Bundan dokuz asır önce, bir islâm âliminin, ana dilleri arapça olan memleketlerde bile çocuklara okuma öğretmeğe Kur'andan başlatılmasını bir gaflet olarak saydığı ve tenkit ettiği halde bizde Türk çocuklarının eline ana dillerinde yazılmamış olan eseri okuma kitabı olarak vermek usulüne Cümhuriyet devrine kadar devam edilmmişti.

Tanzimat hattının ilânından bir müddet önce 1839 da «Umuru Nafia Meclisi», yazdığı bir lâyhada «emri ziraat ve ticaret ve sanayiin ihyasına dair meclisce müzakere olunmakta olan herbir şeyin esası bulunan ulûmu mefkut oldukça birisi vücude gelmiyeceği emri gayri müphem olduğundan ulûmu maarifin tahsiline medarı yüsrü suhulet olmak üzere mekâtibi mevcudeye bir nizam» verilmesi zarurî olduğuna temas [4] ederek bunun için mahalle mekteplerinin «fakat hece ve Kur'anı azimüşşan talimine tahsis» olunmasını ve camilerin yanındaki daha büyük mekteplerin «bittefrik anlarda mümkün mertebe kulak dolgunluğu olmak için Türki İnşa ve Tuhfe ve Nuhbe ve Subhai Sıbyan misillû lûgat ve Birgevi risalesi ve sair ahlâk kitapları ve hat ve kitabet tedris ve talim» edilmesini ve bu ikinci derece mekteplere «bir iki hatim etmiş ve ilmihal okumuş şakirdan» ın seçilmesini teklif etmiş ve «bu husus ilim ve ulemaya nezareti âmme ve bu umurda malûmatı tameleri olan zatı semahatsimatı fetvapenahinin rey ve mütaleatlarına menut» olduğu arzedilmiştir. Umuru Nafia Meclisinin bu lâyhasına «darı şûrayı babialiden» yazılan mütaleada mahalle mekteplerinde «bir iki hatmi şerif etmiş olan etfal, zikro-

[2] Ebubekir İbnilarabi 1076 da Endülüsün İsbiliye (Seville) şehrinde doğmuş, babasile Suriye, Bağdat, Mekke ve Mısıra gitmiş, babasının ölümünden sonra memleketi olan Seville'e dönmüş, orada kadılık etmiş, sonra Fas'a giderek 1148 de orada vefat etmiştir. Amerikalı profesör George Sarton, «Introduction to the History of Science» adlı eserinde bu zattan bahsederken çocuk terbiyesi hakkında ileri sürdüğü plânın çok orijinal olduğunu tesbit ediyor. (Cilt 2, sahife 264) George Sarton, eserinin başka bir yerinde İbnilarabi'nin islâm pedagoji tarihinde şerefli bir mevki almağa lâyık olduğunu söyledikten sonra çocuklara verilen terbiyenin çocuk seviyesinin çok üstünde olan Kur'ana hasredilmesi yerine çocuğa evvelâ okuma, yazma, hesap öğretildikten sonra Kur'ana başlatılması yolunda tesbit ettiği sistemin pek makul olduğunu ve yaşadığı devirde bu fikirleri ileri sürmenin ileri ve cüretli bir hamle teşkil ettiğini yazıyor. (Cilt 2, sahife 142).

[3] Ahmet Cevded, mukaddemei İbni Haldun'un faslı sadisinin tercümesi. Sahife 231 - 232.

[4] Takvimi Vekayiin 21 zilkade 1254 (5 şubat 1839) tarihli sayısı.

lunan lûgat ve inşa ve risale kıraatle meşgul olup Kur'anıkerim kıraati nakıs kalarak ilmi tecvit ve vucuhu kıraat taallümünden bibehre kalacağından meselâ zikrolunan mahallât mekteplerinde halince Kur'anıazim kıraatine kesbi istidat eylemek üzere üç ve beş veyahut altı hatmi şerif edip ve bu sırada ilmi tecvidi dahi hocasından bittahsil mekâtibi selâtini izam hazeratına» alınmalarını ve «o misillü şakirdandan mahallât mektebinde hıfza çalışmak murat edenler olur ise huffaza nedret gelmemek için anlar itmamı hıfza kadar mektebi mezkûrda (mahalle mektebinde) tevkif olunarak badehu tahsili maarif için beruki mekteplere» gönderilmelerini ihtar ederek lâyhayı Umuru Nafia Meclisine geri göndermiş ve bu ihtar Umuru Nafia Meclisinde de yerinde görülerek Darı Şûraya yazılmış ve mesele meclisi ahkâmı adliyece de tetkik olunarak kabul olunmuş ve yazılan mazbatada bu mekteplere bakmak üzere Şeyhülislâm tarafından ulemadan münasip bir zatın Nazır tayin edilmesine lüzum gösterilmiştir. İkinci Mahmud tarafından bu mazbata için yazılan iradede «... bu husus umuru diniyeden olmakla dinen ve mülken envai fevaidi bahir ve bedihi olduğundan bilmuhabere arz ve istizan olunduğu veçhile tanzimine bakılmak üzere efendi daimize (Şeyhülislâm) ifâde olunarak bu maddei hayriyeye nazır nasp ve tayin kılınmak üzere İmam zade Esat Efendiye Anadolu payesi tevcihile memur kılın-sın...» [5] denilmektedir. Rüştüyelerin kurulmasına başlangıç olan bu karardan bu mekteplere verilen dinî karakter bütün vuzuhile anlaşılmaktadır.

Bu okullara nazır tayin edilen İmam zade Esat Efendinin yazmış ve tatbikına irade çıkarmış olduğu muharrem 1255 (17 mart 1839) tarihli lâyhada mahalle mektepleri hocalarının talebeye elifbayı öğrettikten sonra «etfale okutulması mutat olan eczai şerifeyi huruf ve kelimatın nükuşu mahsusalarını göstererek okutup ve yukarıladıkça edayı tilâveti dahi» öğretmesine ve «hatmi Kur'anıkerim müyesser oldukça tekrar hatmi esnasında tecvit üzere edayı tilâveti talimde dikkat ve hıfzolunagelen bazı âyâtı celile ve suveri mübareke alehusus «Vedduha» suresinden aşağı bilcümle sureleri hıfzettirerek tıflı mezburu sekiz ve dokuz ve on yaşlarında abdest ve namaz ve sair levazımı islâmiye ve âdabı şer'îye ile ülfet ettirmesi» ne ve «Kur'anı kerimin hasayısı celilesinden olan selaset ve halâveti sebeble bu ümmeti merhumenin ekserisi hali [sıgarlarında hıfza muvaffak olageldiklerinden müstait, hususa gü-

[5] Takvimi Vakayin aynı sayısı.

zel sadalı olanları olşerefi bigayeye nail olmağa rağbet ettirmesi» ne ve «tıflı mezbure hıfzı Kur'anı azim müyesser olup ya olmadığı takdirde on üç yaşına değin mektepten çıkarılmayıp istidadına göre hüsnühat ve bazı resaili Türkiyeyi mutebereden mesaili diniye tahsiline sâyü gayret ettirilmesi» ne lüzum göstermiştir [6].

Tanzimattan sonra ilk, orta ve yüksek okullara verilecek şekli tesbit etmek üzere 1261 (1845) tarihinde teşkil olunan komisyon, recep 1262 (haziran 1846) tarihinde daimî bir meclisi maarif teşkiline ve mektepleri üç derece olarak ayırmağa ve rüştiye mektepleri için «bu mekteplerin usulü diniyeye müteallik umum nas için taallümü zaruriyattan olan ulûma meksep olmak üzere tertip» olunmasına lüzum göstermiştir.

«Sıbyan mekâtibi hocaları efendiler» için neşredilen 21 rebi-ülâhir 1263 (8 nisan 1847) tarihli talimatta Tanzimat devrinde açılan mekteplerin dinî karakteri açık olarak tebarüz ettirilmiştir. Bu talimatta «elifbaya başhyan sabiye hem hurufatı okutmak ve hem de bunların yavaş yavaş yazıyı dahi öğrenmeleri için ötedenberi Mekkei Mükerrema ve Medinei Münevvere ve sair havali Arabistanda olageldiği misillü üzerine yazı yazılır silinir surette tarafı eşrefi saltanatı seniyeden herbir mektebe lüzumu miktar ita buyurulacağı» bildirilen levhalara harflerin şekillerini yazdırma lüzumu izah edildiği sırada «eğerçi Kur'anikerimi okutmak esnasında dahi çocuklara derslerini zikrolunan levhalara yazdırarak talim ve tedris eylemeleri etfalın sürat ve sühuleti taallümlerine medarı külli olacağı tariften müstağni ise de bunda bazı tazim ve tevkire münafi şeyler vukubulmak ihtimalâtına mebni âyatı kur'aniyenin olsuretle levhalara yazdırılarak taliminden sarfınazar» edilmesi ihtar olunmuştur. Bu talimatta çocuklar, amme cüzüne başlayınca kendilerine ahlâk risalesinin de okutulmasını, ikinci hatme başladıkları sırada meşk dersi verilmesini ve «farziyain olan akaidi diniyelerini bilmek için meşhur olan ilmihal risalesi şerifesile maharici hurufu ve tertil ve âdâbı Kur'aniyeyi bilmek için «tecvit okutulmasını ve sıbyan mekteplerinde dört sene tahsilden sonra çocukların rüştiyeye alınmalarını ve burada da «akaitten birgevi risalesi ve mukaddematı ulûmu arabiyeden ilmi sarf ve nahiv kitapları» gösterilmesini tesbit etmektedir. Aynı talimatta «hıfzı Kur'anikerim kaziyeyi hasenesi farzı kifaye olarak işbu farzın izaattan vikayesi lâzimedden olmaktan naşi hernekadar mukaddematı şer'iyeye ve arabiyenin

[6] Mahmud Cevat, Maarifi Umumiye Nezareti Tarihçeyi Teşkilât ve icraati, sahife 23 - 24.

öğrenmesi küçüklük halinde sühuletli olur ise de hıfzı Kur'anıkerim hassai muciziyet iktızasınca insan için her sinde yani herkaç yaşında olsa mümkün olabileceği güneş gibi zâhir olup maazalik küçüklükte olan hıfzıda hal başka olacağı cümle indinde müsellemler ve makbul olduğundan binaberin mekâtibi sıbyanda bulunan çocukların manada hadimi tefsiri Kuran olan arabî derslerine sekte verilmemek şartile zikrolunan dört senenin içinde hıfzı bütün bitirmeğe kemali istidadı maderzadileri zâhiri hallerinde tecrübe ve imtihan ile malûm olan etfalden hıfza çalışmak murat eden olur ise çalıştırılıp müddeti mezkûreyi mürur ederek itmamı hıfzetmiyenlerin derecei zekâvet ve kuvvei fehim ve kıyasetleri Meclisi Maarif tarafından tetkik ile hıfzı dinletinciye dek yine meclisi mezkûrun reyile ibkası caiz olacağından hoca efendiler bu hususta dahi olsuretle hareket eyliyeler» denilmektetir [7].

Bu talimatta talebenin eline verilmesine lüzum gösterilen ve Meclisi Valâyı Ahkâmı Adliye Reisi Mehmed Sadık Rifat Paşaya yazdırılmış olan ahlâk risalesi, çocuklara ahlâkı dinî bakımdan telkin etmektedir [8].

Rüştiyeler için tavsiye edilen Birgevi adlı akait risalesi ise fevkalâde müteassıp bir zihniyetle yazılmış bir eserdir. Birgevi Mehmet Efdndinin 970 (1562) tarihinde yazdığı [9] bu risale dünyada içtinap edilmesi lâzım hareketlerden bahsedilirken «hubbu dünyadan ki ol dünyada zevketmek istemektir. Gönül verip tek-sirine sâyetmeğdir. Bunda zevketmek istemek abmaklıktır. Zira zevk cennette olur. Ana gönül bağlamamak gerektir ve hubbu riyasetten ki ol belli bir adam olmak istemektir; kaza ve tedris ve vaız gibi [*]. Koyuna salınmış aç kurdun zararından bunun zararı kişinin dinine artıktır... Ve nefis arzusuna tâbi olmadan ki ol ne isterse gönül yiyecekten ve giyecekten dünyadan ve avrat-

[7] Bu talimat Maarif Nezareti tarafından 3 safer 1280 (20 temmuz 1863) tarihinde yeniden bastırılmış ve aynı hükümler ipka olunmustur.

[8] İlk tab'ı 1263 (1847) tarihinde Mektebi Tıbbiye Adliye Litoğrafya tezgâhında basılan bu risaleye İmam zade Esat Efendinin yazdığı mukaddmeden risale müsveddesinin Abdülmecit tarafından tashih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Rifat Paşanın bu ahlâk risalesi tanzimat devrinde en çok basılmış eserlerdendir. Kütüphanemde bu risalenin elli beş kadar tab'ı vardır.

[9] Bu eser, ilk defa olarak Müderris Abdürrahman Efendi tarafından Üsküdar matbaasında 18 cemaziyelahir 1218 (5 birinciteşrin 1803) tarihinde harekeli harflerle ve müellifinin Enderondaki elyazısı nüshası esas tutularak bastırılmıştır.

[*] Bu gibi telkinlerin halkın teşebbüs kudretini ne kadar azaltacağı ve ne kadar uyuşturacağı meydandadır.

tan tahsiline sâyetmektir... Kulaklarını sakınalar saz dinlemeden, şeştar ve zurna ve tabil ve tanbura ve kopoz ve çenk ve kanun ve ney gibi.» Aynı risalede küfrü icap eden şeylerden bahsederken« ey Tanrı rahmetin benden diriğ tutma demek küfürdür demişler. Bir kimse Allahın hükmü böylecedir dese bir ahar kişi dahi ben Allahın hükmün ne bileyin dese Allahın emrini istihfaktır, küfürdür demişler... Kâfirlerin işlerini güzel itikat etmek küfürdür demişler Hattâ bir kişi yemek yerken söz söylememek mecusilerden iyi nesnedir dese küfürdür demişler. Bir kimse ben müminim inşaallah dese teviline kadir olmasa küfürdür demişler. Bir kimse oğlu ölen kimseye Tanrıya senin oğlun gerek oldu dese kâfir olur demişler. Bir avrat beline bir kara ip taksa bu ip nedir deseler zünnardır dese kâfir olur ve erine haram olur demişler. Bir kişi haram taam yedikte Bismillâhi dese kâfir olur demişler... Bir kimse bir kimseye senin didarın bana can alıcı didarı gibidir dese ulema bunun küfründe ihtilâf ettiler ekseri kâfir olur dediler. Zira can alıcı Haktaâlânın ulu meleğidir... Meleği tahfif küfürdür Bir kimse binamazlık hoş iştir dese kâfir olur dediler. Bir kimseye namaz kıl deseler ol da bana namaz kılmak katı iştir dese kâfir olur dediler. Bir kimse Allahutalâ gökte benim şahidimdir dese kâfir olur. Zira Allahutalâ'ya mekân ispat etmiş olur. Allahutaalâ mekândan beridir... Bir kimse rızık Allahtandır lâkin kuldan hareket gerektir dese bu söz şirkidir demişler. Zira hareket de Allahtandır. «Nasrani olmak hayırlıdır Yahudi olmaktan» dese kâfir olur. «Yahudi şeridir Nasarniden» demek gerek demişler... Bir kimse ilim meclisinde benim ne işim var dese yahut âlimlerin dediğini etmeğe kim kadir olur dese yahut fetvayı bıraksa nedir bu dese kâfir olur demişler... Bir kimse küfür söylese bir kişi dahi gülse gülen de kâfir olur meğer gülmesi zarurî ola demişler. Tanrıdan hali yer yok dese kâfir olur demişler.» denilmektedir. Yine yani risalede tesbit edilen vasiyetler arasında«... Çok gülmeden ve çok söylemeden ihtiraz edeler... Bid'atlerden ihtiraz edeler... Avratlarını namahrem evine göndermeyeler. Düğüne ve hamama ve ecnebiyeler iyadesine ve tehniyesine göndermeyeler. Umuru izamda avrat sözüne uymavalar. Tedbiri menzil ve maaşda kâh kâh muvafakat edeler... Pağışaha zalimdir deyu beddüa etmiyeler...» gibi tavsiyeler vardır.

Tanzimattan sonra okullarda Türkçe okuma kitabı olarak Meclisi Maarif âzasından Ahmet Cevdet Efendi (Paşa) ya yazdırılan 14 sahifelik «Malûmatı Nafia» adlı risalede sadece hilkatî âlemden,

peygamberlerden, peygamberlere inen kitaplardan, bazı peygamberlerin menkıbelerinden, hıristiyanlık, yahudilik ve islâmlıktan, dünyada mevcut islâmlarla diğer dinlere mensup olanların sayısından, peygamberden sonra gelen halifelerden, islâm memleketlerinde zuhûr eden mezheplerden, dört imamdan, muhtelif mezheplerin nerelere yayılmış olduklarından bahsedilmektedir.

İlkokullarla rüştiyelerin bu dinî karakteri Meşrutiyette bile devam etti. İlk okuma kitabı amme cüzü idi. Din dersleri bu okulların programlarında mühim bir yer tutuyordu. Tarih derslerinde hilkati âlem, peygamberler tarihi, islâm tarihi dinî tesirler altında verilirdi, İdadi, daha sonra 1913 te neşredilen lise programları da aynı tesir altında idi. Program talebeye fen dersleri gösterilmesini tesbit ederken diğer taraftan din derslerinde Miraç [*] ve şakkı kamer gibi mucizeleri fennî delillerle ispat etmeğe öğretmeni mecbur tutuyordu, Talebenin zihni birbirini tutmaz fikirler, akidelere ve tezatlar içinde altüst olurdu. Talebe zorla namaza ve oruca sevk edildiği için talebenin çoğu bu ibadetleri istiyerek değil, kerhen yapardı.

III — Darülfünun dinî tesir altında

Cümhuriyet devrine kadar yüksek okullarla Darülfünunda dinî tesirler daha ziyade kendini gösterirdi. 19 zilkade 1286 (19 şubat 1870) te açılan ilk darülfünunda Efganlı Cemaleddinin verdiği bir konferansta nübüvvetin bir san'at olduğundan bahsetmesi Darülfünunun 1871 de kapanmasına sebep oldu. Darülfünunun açılışında Maarif Nazırı olan Saffet Paşa, birkaç sene sonra Sadullah Paşaya yazdığı bir mektupta, açılış günü vukua gelen dua hadisesile Efganlı Cemaleddin'in konferansından bahsederken diyor ki: «Darülfünunun hini küşadında edilen dua fıkrası külliyyen hatırı kemteranemden çıkmıştı. Bunun tahattur buyuruluşu bir kat daha mucibi teessür oldu. Nasıl olmasın ki kendisi nası irşat için Murat Molla tekkesinde postnişin olduğu ve pederi merhum mesnevihan ve fuzelâdan olarak malik olduğu kütübü mütenevviayı mahdumuna terkeylediği ve mumaileyh dahi uzunca sakal ve başında özbek tacı ile halka elini öptürdüğü halde ol gün tarafı kemteranemden ve Münif Efendi ve Cemaleddini Efganı taraflarından kiraat olunan kelimat Türkçe muharrer bulunduğunda halde asla ve zerre kadar müşabeheti yokken bunları âyâtı Kur'aniye ve ehadisi şerife zan-

[*] Peygamberin göğe çıkışı.

nile ellerini kaldırıp, işbu meclisi melâik eniste kıraat olunan âyâtı kerime... Der demez Şirvanî zade merhumun siz bu şeyleri mücerret dini tahkir için yapıyorsunuz diyerek ve gözlerini açarak çakerlerine sitem edişi dahi şeyhi cahilin Türkçe okunan şeyleri arapça zannetmesi derecesinde garaipten değil midir? Bakılsa merhumu müşarünileyh orada şeyhi ayağı altına alıp ve başındaki tacını parçalayıp kendisini tart ve defetmek lâzımgelirdi. Bendenizin mumaiyleh ile muarefem ve ülfetim olmadığından başka Murat Molla şeyhi merhumun öyle cahil sakallı ve vefatından sonra kendi yerine geçmiş mahdumu olduğuna dair asla malûmatım olmayıp mumaiylehin celbi mücerret Cevdet Paşa Hazretlerinin tavsiyesi üzerine olmuştu. İşte efendiciğim böyle kelimatı Türkiyeyi arapça zannile ecir ve mesubatından hazır bulunanların hissedar olmalarını dergâhı ahadiyetten temenni eden bir şeyhin seyiyesi ve meçhulülefkâr velahval bir Efganlının sun'u huda olduğunu murat ederek nübüvvet bir san'attir demesi hezar güçlücke sahai vücade getirilen bir medresei cedidei ilmiyenin ilgasını mucip olmuştur.» [10]

Bu sözü söyleyen adamın katli vacip olduğuna dair zamanın şeyhülislâmı tarafından verilen emir üzerine ders vekili Filibeli Ahmet Halil Fevzi Efendi tarafından «Süyüfülkavatı» adlı 150 sahifelik arapça bir risale vücade getirilmiş ve oğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek neşrolunmuştur. Risalenin Türkçe tercümesinin mukaddemesinde «İşbu mecelle Darülfünun namile küşat olunan bir mahalde hitabet meziyetini iktisap azminde bulunanlardan bir şahsı maariffüruş tarafından nübüvveti celilenin hâşâ sümme hâşâ cümlei sanayiden bir san'at olduğuna ve vacibülihtiram olan enbiyayı izam alayhimüssalâtı vesselâm efendilerimizin eşrefiyet ve efdaliyette felâsifei hükemai liam ile mütesavi olduklarını türrühatı hitabetine terdif ve o sırada peygamberanı zişan aleyhim salâvatül melikilmennan hazeratının menasıbı celilelerine lâyük olmıyan kizp vesair sıfatı gayrı lâyık ile tavsif ederek itikadı ehli sünnete muhalif makalâtı dalâlet gayat sert ve ityan eylemiş olduğu vâsılı sevamii ehli itibar olduğuna binaen ol şahsı leim hakkında icrası vacip olan muamele ile mütefferriatının beyanını havi» olan bu eserin neşrine lüzum görüldüğü yazılmıştır.

Yeniden 1900 de açılan ve 1933 te üniversitenin teessüsüne kadar devam eden darülfünunda bir kısım dersler dini tesirler

[10] Mehmet Ali Ayni, Darülfünun Tarihi, sahife 27.

altında verilirdi. Meşrutiyet devrinde darülfünunda verilen derslerin «darülfünun ve şüabatının dürusu aliyesi» adı altında kısım kısım basılmış olan notlar tetkik edilirse bu hükmü teyit edecek birçok misallere tesadüf olunur. Ezcümle Ahmet Mithat Efendi merhumun darülfünunda verdiği «Tarihi Umumi» derslerine ait notlarda hilkatî âlem bahsinde «buraya kadar vermiş olduğumuz izahat dünyamızın hilkatı hakkında bizde bir fikri mücmel hâsıl edebilir. Kışrı arz kalınlaşa kalınlaşa sathı üzerinde mevalidi nebatiye ve hayvaniyeyi muhafaza ve iâşe edebilecek bir hali mükemmeliyete vardiktan sonra tabakaten bade tabakatin envai nebat ve hayvanat dahi herbiri sanii taalâ ve tekaddes hazretlerinin yedi kudretile yaratılıp yaşamıştır ki tafsilâtın bu ciheti «jeolojya» yani fenni tabakatülârzda tasrih edilmiş olduğundan o yoldaki tafsilâtı buraya nakletmek tabakatülârzın hududuna tecavüz sayılır. Burada «herbiri yedi kudretle yaratılıp» kaydine bizce lüzum vardır. Zira bu yoldaki tettebbuatını yalnız materyalizm noktai nazarından yürütmekte olan erbabı tetkik hilkatın işbu fûruunda dahi bir halik tanımağa takarrüp etmeyip mevalidi tabiiye «tekevvünü bizzat» suretile vücude geldiklerini hükmederler ise de bakteriyolojya fenninin terakkiyatı anların bu nazariyelerini dahi reddetmiş ve mahlûkatın Vacibilvücut bir sahibi kudret yedile halkolunduklarını ispat etmiştir. Biz bu fıkrayı kariben hilkatî âdem bahsında lüzumu derecesinde izah edeceğiz.

Tevratta ve anı tasdikan Kur'anı azimüşşanda hilkatın altı günde tamam olduğu bildirilmesi eğer yalnız hilkatî dünya için alınır ise fenni tabakatülârzın kışrı arz için dört tabaka tayin etmesi hilkatın altı günde tamam olması hükmüne mugayir düşmez. Jeolojya fennini altı tabakaya vardırmaq yanlış görünmek şöyle dursun bu fennin terakkiyatı ahiresine nazaran belki de daha muvafık görünür.» [11]

«... Tevrat ve anı tasdikan Kur'anıkerim kavlince Hazreti Âdem topraktan halkolunmuştur. Halbuki yalnız Hazreti Âdem değil hayat sahibi olan bilcümle nebatat ve hayvanatın hilkatlerini dahi toprağa nisbet edebiliriz. Hayat için lâzım gelen her şeyi toprakta bulmaq tarihi tabiînin muktezayı hikmetidir. Kur'anıkerimin müteaddit âyâtı kerimesinde nasın nefsi vahideden halkolundukları haber verilmektedir ki bu habere istinaden nüfusu ulânın nüfusu mütetabiayı halka vasıta ve vesile ola ola emri hilkatın

[11] Darülfünun ve şüabatının dürusu âliyesi, dördüncü cüz, cüz sahifesi 109, ders sahifesi 19

zamanımıza ve kendi nefsimize kadar vusulünü tasavvur edebiliriz...» [12]

«... İlmî teşrih gibi ilmi heyet gibi âsarı kudreti ilâhiye ile müştâgil olan fenlerde rûsuh peyda edenlerin hiçbirisi münkiri halik olamayıp Pastör dahi bu tetkikatının neticesinde Halikı Taalâ ve Tekaddes Hazretlerini tanımış ve cihan hayat ile memlûdur demiş. Maddiyunun nev'i beşeri oldukları yerlerde ot gibi bitirmekten maksatları kütübü ilâhiyeye külliye muhalefet için mürettep bir faraziye olup o halde bunların bir çift ana baba evlâdı olmadıklarını ispat etmiş olacaklar idi. Halbuki bu dersimizi takip eden dürusu âtiyede antolojya ve filolojya gibi ilimlerin dahi delâletile nev'i beşerin bir çift ana baba evlâdı oldukları bilvücuh mertebesi sübute varacağından bahsin o cihetini onlara ait fıkralara kadar tehir mecburiyetindeyiz...» [13]

Hâsılı Mithat Efendi merhum, Tarihi Umumi notlarında bütün vukuatı mukaddes kitapların rivayetine göre izah etmiş ve bazılarını tevîl için sahifeler dolusu yazı yazmıştır.

Meşrutiyet devrine darülfünunda okutulan fen derslerinde de dinî tesirlerin ne kadar hâkim olduğunu göstermek için darülfünün ulûmu tabiiye şubesinin birinci ve ikinci sınıflarında tedris olunmak üzere neşredilen "İlmî Hayvanatı Umumi," kitabına göz gezdirmek kâfidir. [14]

Kabına «... Cisim heykelden ibaret bir zarftır. O zarfta mazruf ve mutaf olan zatı insan yani ruhu insandır ki «elinsanü sırrı ve ene sırruhu» sırrında ayan olan mevayı ezel ve cilvegâhı lemyezeldir» ibaresi konulmuş ve mukaddemesinde «ulûmu hikmiye ve tabiiye tahsil olunmadıkça marifetullah müyesser olmaz. Tahsili marifetullah ve rizayılâhî iktisap ilim ve kemalâtile meşruttur.

Yani dareynde mucibi felâh ve saadet olacak bir medeniyeti ilmiye iktisap etmeğe mütevakkıftır... Zira medeniyetten maksat evvel bevel refah ve saadeti dünyeviyeyi temin ettikten sonra bu saadeti rizayı İlâhiye muvafık bir surette sarfederek saadeti uhreviyeyi temin etmektir» yolunda fikirler tesbit edilmiş olan bu eserde hayvanata ait bir takım bahisler hep böyle dinî bakımdan tetkik edilmiştir. Ezcümle bir çocuğun bir yılda kazandığı beden sikletinin üç mislini bir köpek yavrusunun bir haftada kazandığı

[12] Aynı eser, aynı cüz, cüz sahifesi 110, ders sahifesi 20

[13] Aynı eser, aynı cüz, cüz sahifesi III. ders sahifesi 21

[14] Darülfünün ve Eczacı mektebi ilmi hayvanat muallimi doktor kaymakam Hulûsi, ilmi hayvanatı umumî, Karabet matbaası 1327 (1909)

anlatılırken «bu keyfiyet ekmeli kâinat ve eşrefi cemii mahlûkat olan insanın kâinattan temyiz ve tafdil ile halk buyurulduğuna delâlet eden bir burhanı katıdır. Zira kâinatın halk buyurulmasından maksadı samadanî insanı halk buyurmaktır. İnsanı halk buyurmakta olan maksat ise zatı ülûhiyeti samedanisini biz insanlara tefhim etmektir. Nitekim (vema halkatülcinne vel'inse illâ liyabudun) ayeti kerimesile işaret buyurulan insandır..» [15] denilmektedir. Eserde «ruhu hayvanî» den bahsedilirken «ruhu hayvanî alel-ümum hayvanatta olduğu gibi insanda dahi vardır. Fakat insanda bulunan ruhu hayvanî, cevheri lâyezal olan ruhu insaninin anasıra taallûku ve tecellisi itibarile peyda olan muvakkat bir zıl gibidir. Cevheri lâyezal olan ruhu insanî anasıra taallûk ve tecelli ettiği müddetçe ruhu hayvanî bakidir. Şu taallûk ve tecelliye biemrillah hatime çekilir ise o halde ruhu hayvanî anasır ile birlikte mahvolur. Halbuki ruhu insanî ise hayyî ebedî ile hay bulunur...» [16] denildiği gibi «melekâtı akliye» bahsinde de «mebdei hilkatte ebül-beşer olan Hazreti Âdem'in cihan hakkındaki malûmat ve vukufu ve belki ledüniyatı hilkati avalim hakkındaki vukufu tahsil ile olmayıp alâ tarikilvahy Cenabı Vacib Taalâ ve Tekaddes Hazretlerinden aldığı evamiri samedaniye iktizasındandır. İnsan melekâtı akliye ve nutkiyesile mümtaz olup bu keyfiyet hayvanatta bulunmaması ile insanın ulviyeti tezahür eder. Nitekim (veleka kerremna beni âdem...) sırrı celilinde insanın kâinattan melekâtı akliye ve nutkiye ile mümtaz olarak halkolunduğuna işaret bulunduğu gibi (leka haleknel insane fi ahseni takvim) sırrı celilinde dahi bu hakikat aşikârdır...» [17] denilmektedir.

Kitapta alkollü içkilerin tesirinden bahsedilirken «Seyyit Ali zadenin şüatülişlâm şerhinde meşrubatı küuliyenin akla ne derece tesir hâsıl ettiği İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunan şu hadisi şerif ile sabittir. Gerçi hadisi şerifin mevzuu mikroplar hakkında ise de fakat hamr kelimesinin setr manasına olduğu meseleyi pek ruşen surette izaha kâfidir. Hadisi şerif şudur (hammiru aniyeteküm vezkuru ismellahı aleyhi) hadisi şerifin meali münifinden su konulan kapların ağzını sıkı sıkı seddü bent edip badehu ismi celâlin zikri lâzımgeldiği emir ve işaret buyurulduğu» kaydedilmiştir. Aynı kitapta «ıstıfayı tabii» bahsinde «tabiiyundan (Şarî

[15] Aynı eser, sahife 102

[16] Aynı eser, sahife 143, 144

[17] Aynı eser, sahife 149

Darvin) inkılâbatı neviyeyi kabul etmişti!!! [18] Anın fikrinde suda yaşayan bir küçük kurt müruru zamanla balık ve daha bir zaman mürur ederse timsah olurmuş !!! ve daha sonra maymun olurmuş!!! ve maymun dahi gûya insan olurmuş!!!! Heyhat!!! Bu fikri sakim zaten Lamark'ın fikri idi. Lamark bir nakiiyenin müruru zaman ile bittedriç büyüyerek insan olduğunu kabul etmiş idi!!!! Halbuki bunların reyî doğru değildir...» [19]

Bu izahat, meşrutiyet devrinde bile darülfünunda verilen derslerin talebeye ilmi zihniyet vermekten nekadar uzak kaldığını gösterir. Cümhuriyet devrine kadar diğer yüksek okullarda da dersler dinî tesirler altında idi. Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde tefsir, hadis, usulü fıkıh, mecelle, feraiz, nikâh, arazi kanunu, ah-lâk gibi dersler dinî esaslara dayanıyordu. Teknik ve yüksek birer ihtisas mektebi olan Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishanede bile akait dersleri gösteriliyordu. [20]

IV — Medreseler

Medreselere gelince :

Büyük Türk âlimi Kâtip Çelebi 1067 Seferinde (1656 birinci-kânun ayında) yazdığı «Mizanülhak fi ihtiyarilâhak» adlı eserde zamanındaki medreselerde yalnız şer'i derslere ehemmiyet verilip akli ilimlere mevki verilmediğinden ve Fatih, İstanbulda açtığı sekiz medresenin programlarına felsefe dersleri koydurmuş iken sonraları taassup yüzünden kaldırılmış olmasından şikâyet etmiş ve Riyaziye bilmeyin müftü ile kadının verecekleri hükümlerin nekadar yanlış olacağını misallerle göstermiştir [21].

Ortakurunda şarkta büyük bir kısmı Türk ırkından olan islâm âlimlerinin elile inkişaf etmiş olan riyaziye, fizik, kimya, tabiiye, coğrafya gibi ilimlerin garp dillerine tercüme edilmesi onbirinci asırda Avrupada inkişafa başlayan üniversitelere yeni ve ciddi tetkik mevzuları hazırladığı ve garp âleminde ilmi rönesansın

[18] Kitaptan alınan ibaredeki taaccüp işaretleri eserde olduğu gibi konulmuştur.

[19] Aynı eser, sahife 177 - 178

[20] 1318 (1900) tarihinde umumi imtihanlar neticesinde Türkiyedeki bütün askeri mektepler talebesinin aldığı numaraları havi olarak nesredilen eserden Harbiyenin birinci ve ikinci sınıflarında talebeye «akaidi diniye» dersinden de tam numara 45 hesabına numara verildiği anlaşılmaktadır.

[21] Kâtip Çelebi, Mizanülhak fi ihtiyarilâhak, Tasviriefkâr tab'ı, sahifa 1-13.

vücade gelmesine sebep olduğu halde memleketimizde medreseler yeni ilimlere kapılarını açmak şöyle dursun riyaziye, felsefe, tıp gibi Fatih ve Kanunî devrlerinde programlarına girmiş olan dersleri bile taassup ve cehalet yüzünden muhitleri haricine atmışlardır. Bunun zararını maddî delillerile göstermiş, bilhassa lâtince kaynaklardan istifade ederek yazdığı Cihannüma gibi coğrafya kitaplarında Batlamyos'un kâinat hakkındaki nazariyesinin yanlışlığını ve Kopernik'in ilim âleminde yeni ufuklar açan keşiflerini izah etmiş olan Kâtip Çelebinin gösterdiği yolun değerini ve ehemmiyetini medreseler bir türlü anlayamamış, garp âleminin hergün yeni bir keşifle genişliyen ve her sahada inkılâp husule getiren ilmi mesaisinden tamamen habersiz, kapalı, geri birer taassup ve cehalet ocağı halinde kalmışlardı.

İstanbulda çıkan Muhbir gazetesinin 21 ramazan 1283 (27 ikincikânun 1867) tarihli sayısında Ali Suavi, medrese tahsilinden alınan neticeleri bir manavın medresede tahsilini bitirmiş oğlu ağzından şu suretle anlatmaktadır :

«... Sarf ve nahiv ve belâgat ve mantık. (sarf) dan pek çok ilâl ve tasrif belledim (nahiv) den pek güzel irap yapardım. Lâkin arapça bir güzel nutuk irat etmesini veya bir hoşça mektup yazmasını hâlâ yapamadığım cihetle şu iki ilimden dahi müstefit olamadım desem doğru söylemiş olurum.

(Belâgat) tan hayli ıstılahat ve muhassenat namile nice tabirat ezberledim amma şivei terkibi arabiyi ve mezayayı eş'arı anlamadığımı ve hâlâ arabiyülibare bir kıt'a inşat etmeğe iktidarım olmadığımı pekâlâ biliyorum.

(Mantık) tan külliyyatı hams ve tarifât ve ıstılahat hıfzettim. Lâkin garezsizce söylersem evveliyat ve zanniyat ve vehmiyatımı birbirinden tefrik ve temyize muktedir olamıyorum ve mantıktan garz ve maksut olan tehzibi efkâr kaziyesinden hâlâ gafilim.

(Fıkıh) tan ise pek çok senelerde şüruh ve havaşile beraber Halebî ve Mülteka ve Dürer gibi kitaplar okudum. Lâkin burada dahi doğrusunu söyliyeceğim. Çünkü fıkıhın ibadete müteallik olan ebhasında Halebî tercümesi Babadağı ve halviyat gibi Türkçe kitaplar okuyan avamdan ve muamelât bahislerinde ise mahkeme naip ve kâtipleri ve müftü müsevvitleri gibi adi okumamış adamlardan daha iyi bilemiyorum. Belki bunların bazı zekilerinden aşağı kalıyorum.

(Kelâm) dan ise mufassalat okumuş ve mütalea etmiş olduğum-

dan ıstılahat ve mezahip ve mübahasat öğrendim. Fakat mücadele ve ilzam ve safsatadan başka bir netice çıkaramadım.

(Hikmet) artık şu asırda hikmet okudum der isem pek utanacağımdan bu bahsi hiç açmasaydım daha iyi olurdu amma bütün sükût dahi etsem okumamış ve tecrübe etmemiş derler diye korktuğumdan söyledim ve şu kadarcık beyanla iktifa ederim ki okuduğum kitaplar beş altı yüz sene evvel telif olunmuş ve o tarihten bu vakte kadar fünunu hikemiye pek ilerlemiş ve alehusus eskiden (cüz'ü lâyetceza) ve zaman gibi mebahisi lâfziyei akime şimdiki zamanımızda bütün bütün kalkıp hikmeti tabiiye başka bir kalıba ifrağ olunmuş. Yani maarif ve sanayi tevlit edecek kavait ve mesail intihap olunup ilerletilmiş ve anlardan birtakım marifetler ve san'atler çıkarılmış ki bunlara aklım bile ermediğinden şimdi hikmet okudum desem pek küçük düşeceğim. Haşa sümme haşa gazezim ulûmu mezbureyi zemmetmek değildir. Ancak muradım şu ilimleri beş yaşımdanberi okudum. Fakat bunlardan matlup olan menafiden elbet mahrum kaldım demektir.

Bu sebep ise çalışmadım desem. Hayır çalıştım. Kitabım yoktu desem. Hayır vardı. Herkesin okuduğu tertip ve usul üzere okudum. Emsileden vakti icazete kadar hocalık usulü üzere okudum. Hâsılı bu ilimlerde faide var anladım. Lâkin o faideyi niçin ben edinemedim. İşte burasına şaşıyorum. Âlim oldum faide gördüm desem andan dahi korkuyorum. Zira benimle ülfet edenler hep bilirler ki iki satır velev Türkçe olsun birşey okunup anlaşılacak surette yazamıyorum ve otuz beş yıl çalışmış olduğum arapça lisan üzere dört lâkırdıyı bir yere getirip ne söylemek ne de yazmak elimden geliyor.

Daha fenası var. Orasını söylemeyecektim amma artık halk ne derse desin bakmıyacağım söyleyeceğim.

Şu ki okuduğum birtakım divanlardan ve edebiyat ve eş'ardan ve mesellerden hayalât ve evhamdan başka ne belliyebildim. Sui ahlâktan ve işret ve aşk gibi şehvattan ve nefsanî telezzüzattan gayri bunlardan ne kazandım. Yazıklar olsun ki bir daha ele geçmeyecek aziz ömrümü telef ve israf ettim.»

Meşhur Ziya Paşa Namık Kemal ile birlikte Londra'da çıkarıldığı Hürriyet Gazetesinin (5 rebiülâhır 1285) 27 temmuz 1868 tarihli sayısında neşrettiği «Türkistanın [22] esbabı tedennisi» başlıklı makalede bizde mahalle mektebinde ve medresede görülen tahsili

[22] Bu tarihlerde bir aralık matbuatta ve diplomatik muhaberelede Türkiye yerine Türkistan tabirinin kullanıldığına tesadüf ediyoruz.

tenkit ederken diyor ki: «bizde bir çocuk beş altı yaşında mahalle mektebine verilir elifbadan başlar birkaç aydan sonra önüne ebceç çıkar ki ne olduğunu ne hoca efendi bilir ve ne kimse anlar (eğer ebceç bahsine merak olunursa elifba şerhine müracaat olunsun) bundan sonra subhaneke, tehiyyat, salâvat, duayı kunut, amentü okutulur. Vakıâ bunların namaz için lüzumu olmakla bir çocuğa cümleden evel talimi lâzimedden ise de çocuğun bülûgile namaza başlamasına daha sekiz dokuz sene müddet olduğu halde bunları ezberlemekle iştigal eder. Halbuki bunlar arabî olmakla meal ve mefhumundan kat'a telez-züz etmez, zira sinni sebavet daima oyuncaktan ve henüz mertebeli kemale gelmiyen kuvvei idrakiyenin haz ve kabul edeceği şeylerden mahzuz olur. Badehu Kelâmı Kadime başlar. Anın hatmi için senelerce uğraşır ve hatim ise biddefeat tekerrür eder. Eğer hıfza çalıştırılırsa birkaç senede öyle geçer. Nihayet çocuk hafız olur. Vakıâ bu çocuk tariki ilmiye ve imamet ve hitabet gibi hizmetî şer'iyeye sevkedilecekse bu yol pek münasiptir. Lâkin turuku sairede bulunduğu halde az müddet içinde hıfz için verdiği emekler zail ve hafız olmıyanlar derecesine mütenezzil olur.

Çocuk bu şeyleri mahalle mektebinde tahsil edinciye kadar on üç on dört yaşlarına gelip olvakit akrabası ilim tahsiline sevkederler ve eline bir sarf cümlesi verilerek cami derslerinden birine oturturlar. Nasara yansurudan başlar. Binaya çıkıp otuz beş babı sayar. Maksutta ilâllere bulaşır. «İmma tereyenne» nin tercümeihali bitmek tükenmek bilmediğinden anda bütün bütün zihni dolaşır. Her ne ise ilmi sarf öyle bir karanlıklıkla geçer. Avamile çıkıp amil, mamul, irap gibi sarfta görmediği birtakım şeylere tesadüfle hayran kalır. Nihayet «izhar» ve «kâfiye» de sarftan maksut kelimenin suveri tasrifiyesi ve nahivden murat ibarenin sureti terkibiyesi olduğunu güçle hisseder. Bundan sonra İsağoci veya istiare risalesine sarılır. Anda ise mazi, müzari, müpteda, haber gibi şeyler olmadığından kazaya ve netayiç ve istiarat ve kinayat ile uğraşır. Nihayet «mutavvel» önüne çıkar, orada da bedi ve beyan zihnini perişan eder. Eğer bu aralıkta ikindi derslerinde Halebi ve Kudurî gibi fıkihtan biraz şey okursa artık kimşenin abdest ve namazını beğenmiyecek bir gurura düşer ve arada tatil derslerinde bir de «Kadımır» görüp «cüz'ü lâyetecezza» ve «heyulâ» bahsine dalarsa İbni Sinayı kendine şakirt etmeğe tenez-zül temez. Velhasıl cevamiî şerifenin birinde tertip olunan cemi-yette izin alır. Kendisi dahi rahle başına geçip gördüğü yolda neşri ulûm eder. Bunların içinde hakikaten ilmü amel ile muttasıl

bulunan zevatı maarifsimat burada bahsolunan takımdan müstesnadır.

Bu misillü zeyyiulemada bulunanlara «Elcevaip» gibi bir arabi gazete verilse lûgate müracaatla iki saat mütalea etmeyince meal istihraç edemezler. İlmi fıkihtan bir mesele sorulsa cevaptan âciz kalıp bizim fıkihla tevaggulümüz yoktur derler. Akait üzerine bir bahsa girişilse eline siperi taassup alıp her sözde hasmı tekfir ile iskâta çabalarlar. Kur'anikerimden bir ayetin manası sorulsa Kadı Beyzaviye müracaat yolunu gösterirler. Politikadan söz açılrsa dünyada İngiltere ve Amerika ve Japonya ve Fas gibi ekalim ve memalik olduğunu hayretle istima ederler. Ahbabından birine Türkçe bir mektup yazmak iktıza etse şuna buna yalvarırlar. Şimdi bu misillülere: «Hoca Efendi, Devleti aliye sizin ilim ve kemalinizi takdir ile zatınıza bir memuriyet teklif edecek. Siz muhayyersiniz. Hangi işte sizin malûmatınız müfit ise anı ihtiyar ediniz» denilirse acaba ne cevap verirler. Kaymakam ve mutasarrıf ve vali gibi umuru mülkiyeden birini intihap etse oralara lâzım olan Türkçe yazmak, devlet muahedatını bilmek, umuru maliyeden oldukça haberdar olmak ve hizmet ettiği devletin hal ve mevkiine vakıf bulunmak ve bir meclisi muhakemede bulundukça kavanini mevcude üzere faslı dava etmek ve düveli ecnebiye memurlarile politikaya dair sohbeta girişmek gibi şeylerin hiç birisile iştigal etmemiştir. Hükûmeti şer'iyeye istese fenni fıkih ile tevaggülü yoktur. Asker zabıtlığı ise hiç uyamaz. Nihayet yine camii şerifte bildiği yolda ders okutmaktan gayri devlet ve ümmetin hayırına yarar bir iş bulamaz.

Ya bu zatların şunca seneler emek ve ömür sarfettikleri böyle bir semere için midir. Bu ömre, bu emeklere yazık değilmi, bu devlete bu millete, bu mülke acınmaz mı?»

Yine Ali Suavi'nin Paris'te 15 rebiulâhır 1286 (25 temmuz 1869) tarihinde neşrine başladığı Ulûm gazetesinin 19 uncu sayısında «yarım fakih din yıkar» adlı makalede usulü fıkihın medreselerde arabıyyat üzerine istinat ettirilmesini tenkit ederek diyor ki: «Bu mesel her din fakihlerine şamildir. Lâkin şu köşeye dikkat lâzım ki yarım fakihler dini yıkarlar da hem de yıkılmamış gibi tesahupte taassup ederler..... Birde kendimize bakalım. Birtakım usuliyun çıktı. «Tedbiri medeniye» ve «ahkâmı idarei memleket» ve «fıkih» ı meselâ Kadı Ebu Yusufun arabi ibaresindeki kavaidi arabiyeden istinbat ettiler. Yani nsulü fıkihı edebiye ve kavaidi arabıye üzere bina ettiler. Ulûmu hikemiye ve tecaribi

akliye meydan buldu. Esasın çürük olduğu tebeyün etti..... Ben usulü fıkıhı sena ettim ve ederim. Lâkin edebiye ve kavaidi arabiye üzere bina olunmuş usulü fıkıhı değil..... Edebiye üzere bina kılınan ahkâmı reddedelim. Edelim. Çünkü zayıftır, yıkılacak. Şu yarım fakihler din namile tutturmak istiyorlar. Dini dahi yıkacaklar. Seyyid şerifi cürcani (Rah.) «metali» hasiyesinde mantığın derecei kuvvetini beyan ettiği sırada dedi ki «ulûmun hüccet ve senet ve beyan cihetleriyle en ziyade zayıf ve evheni Ulûmu arabiyedir ve ulûmu arabiye üzere bina kılınan ulûmdur» demek ki bizim ilmi fıkıh en zayıf ilimdir. Zira usulü fıkıha mebnidir. Usulü fıkıhın mebnayı azamı ise ulûmu arabiyedir. Yani edebiyedir. (Kema fi irşadilkasıt) bu sebeptendir ki ihtilâf çok olmuştur. Ne demek. Meselâ apdestte tertip farz mı değil mi. Şafiiler dediler ki farzdir. Zira ayeti vuzuda (Fagsilû vücuheküm...) «fagsilû» emrindeki «f» edatı tertibe delâlet eder. Hanefiler dediler ki tertip farz değildir. Zira matûflarda «ve» edatı mutlak cem içindir. Tertibe delâlet etmez. İşte meselenin senedi ve hücceti edebiyedir ki edat delâletinden ibaret. İbadatta böyle. Pekâlâ varsın olsun. Fakat ahkâmı diniyede dahi istidlâl böyle kavaidi arabiye üzeredir. Bu ne için olsun. Lâkin bir kere muamelâtı dünyeviye dahi fıkıh kitabına sokarak, yani muamelâtı uhreviye ile karıştırarak yazmışlar. İbadata dair usulü istinbatın tahtına ahkâmı dünyeviye dahi sıkışmış kalmış. Kâşki vaktile birbirinden ayrılmış olaydı. Çünkü şimdiyedek meselâ ilmi siyaseti, «coğrafya» ve «tedbiri servet» ve «ahlâk» mebadisinden çıkarmağa çalışır da adam akıllı bir memleket idaresine muvaffak olurduk. Bakınız başa gelenlere, hâlâ biz ahkâmı dünyeviye muamma halleder ve rûmuzat istihraç eyler gibi arabî ibarelerin sığa ve edatları mücadelesinden çıkarageliyoruz. Acaba öyle kavaidi arabiye üzere bina olunan ilmi ahkâm yıkılmaz mı? Buna din namı verilirse dini dahi beraberce devirmez mi? Yıkılıyor. Zira Seyyidi senedin dediği gibi ez'af ve evhen üzere gûya beyti ankebut üzere mebnidir..... Meselâ Ebu Yusuf şöyle tabir etti. Bundaki «lamı carre» talil içindir. Kimi dahi yok akibet içindir. Kimi de yok falân filân içindir diye mücadelât ile birbirine muhalif ahkâm çıkarttılar. Hasılı «lâm» lar, «fa» lar «vav» lar kavgalarile usulü fıkıh tedvin olundu. Acaba böyle kavaidi arabiye üzere bina olunup ta sığa ve edevat mücadelâtından çıkarılan ahkâmı dünyeviye ile bir devlet, idarei mülk edebilir mi? Edemez. Çünkü bir vakitte edemedi.. Hulâsa fıkhıtaki ibadati muamelâtı dünyeviye den ayırıp dünyaya müteallik umuru

başkaca ve müstakillen tedvin etmeli ve bu müstakillen müdevven ilmin mebnası edebiye ve kavaidi arabiye olmayıp her ilim mebnayı sahihine bina olunmalı. Meselâ ilmi siyaset işte akıl ve tecrübe gösteriyor ki mebadisi üçtür. 1 — Coğrafya, 2 — Tedbiri servet, 3 — Ahlâk. Şu üç ilmin kazayası içtima ettiğinde cemaati mütemeddinenin nizamı siyasiye neticesi tebeyyün eder ki ilmi siyaset dedikleri budur. İşte bu, bunlardan çıkar. Yoksa Ebu Yusuf ibaresindeki «fa» edatından çıkmaz. Boyledir bu.» [23]

Ali Suavi Pariste çıkardığı Ulûm Grzetesinin 20 Recep 1286 (26 birinci teşrin 1869) tarihli sayısında: «Medrese talebesinin adedi ikiye taksimle anlaşılır. Bir kısmı sarf ve nahiv ve mantık ve akait okumakla iktifa edenlerdir. Bunlar çoktur. Yüzde altmış tahmin olunabilir. Hususa imtihan ile askerlikten muafiyet kanunu bu kısmın tekessürüne yardım etmiştir. «Medrese nişin» Nizamı taşralarda medarisin tekessürünü mucip olmuştur. Kısmı sani izin alıncayadek okuyanlardır. Bunların adedi yüzde beş hesabını tecavüz etmez. Medrese haricinde ulûm okuyanlar bu tadattan hariç. (Sahife 393) Ali Suavi İstanbuldaki medreselerin sayısından bahsederken üçüncü Mustafa devrinde (1768 tarihinde) bu sayı 275 iken makalenin yazıldığı sıralarda dört yüz altmışı tecavüz ettiğini kaydediyor. [24]

Medreselerin memlekette uyandırdıkları taassup havasını gösterecek bazı misaller kaydedelim:

1769 da Türkiyeye gelerek Osmanlı topçuluğunu ıslâha çalışmış olan Baron de Tott, Kâğıthanede yapılan tecrübeler esnasında topları temizlemek için kullandığı fırçanın domuz kılından olduğundan bahsile bir devlet adamının buna mâni olmak istediğini hatıratında yazıyor. [25]

Aynı zat, süngüyü orduya kabul ettirmek için Şeyhülislâmın fetvasına ihtiyaç görüldüğünü de kaydediyor. [26]

Üçüncü Selim devrinde Nizamı cedidin tesisi sırasında askere talim ettirmenin caiz olmadığına dair her taraftan koparılan görüntüler, en makul sahalarda bile yeniliğe karşı medrese mahsullerinin ne kuvvetli bir cephe aldığını gösterir. O devirde reisülkütâplık vazifesinde bulunmuş, İspanyaya sefir gitmiş, vak'anüvislik etmiş olan müverrih Vâsıf, askere talim lüzumunu ileri süren Sek-

[23] Ulûm Gazetesi, sahife 1025 - 1048

[24] Aynı sayı, sahife 392

[25] Mémoires du Baron de Tott, Amsterdam 1785, cilt 3. S. 10

[26] Aynı eser, sahife 54

ban başı kadar olsun akli selime malik olduğunu gösteremiyerek askere talim ettirmenin aleyhinde uzun bir lâyiha yazmıştı. [27]

1792 de Londra'da sefaret kâtibi olarak bulunduğu sırada Fransızcaı öğrenmiş, İstanbul'a dönünce nizamı cedit hakkında Fransızca bir eser kaleme almış ve resimli olarak bastırılmış olan zavallı Mahmut Raif efendi, Boğaz Nazırlığında iken Boğazdaki yamaklara yeni askeri elbiseleri giydirmeye teşebbüs ettiği sırada müteassıpların körüklediği eşkıya tarafından 1807 de parçalanmıştı. [28]

Tanzimattan sonra bile asker talimi aleyhinde medrese mahsullerinin körüklediği hiddet ateşi sönmedi, asker talimi aleyhinde söylenmiş :

Yarım sağ yarım sol yarım sağ ile
Bütünce behadırılık oldu heba
Oyuncağa döndü cihadü gaza
Bu hale sebeptir Reşidü Rıza

gibi hicviyelere tesadüf ediliyordu.

Cevdet Tarihi Mahmut II. devrinde trampeteyi tamim için trampete lehinde bir eser yazdırmağa mecburiyet hâsıl olduğunu yazıyor. [29]

16 ıncı asırda şair Baki'nin :

Yusufu bilmezem amma seni rana bilirim
Mısraı için katline yürümek istiyen medreseler, 18 inci asrın başında Edebiyat ve Tarih kitaplarının vakfı caiz olmadığı hakkında fetva bile çıkarmışlardı. [30]

Garpte teessüsünden ancak üç asır sonra Türkiyede matbaayı kurmak isteyenler, engel olarak karşılarında yine medreseleri buldular. Sadrıâzam Damat İbrahim Paşanın müdahalesile 1728 de matbaa lehinde, o da dinî kitapları basmamak kaydile, Şeyhülislâm fetva vermemiş olsa idi kimbilir bu değerli vasıttan daha kaç yıl mahrum kalacaktık.

Tanzimattan önce 1245 (1829) da Avrupaya talebe göndermeğe karar verildiğinden bahseden Lûtfi Tarihi «Bu teşebbüs olvakit halkın gözüne pek çirkin görünmüştü. Hattâ vak'anüvisi devlet bulunduğu cihetle vakfı hal olması lâzımgelir iken bu fıkranın

[27] Cevdet Tarihi, üçüncü cilt, sahife 86 - 87

[28] İhsan, Mahmut Raif ve eserleri, Hayat Mecmuası sayı 16

[29] Cevdet Tarihi, cilt 8, sahife 141

[30] Ahmet Refik, Âlimler ve sanatkârlar, sahife 331-335

mukaddemesinde Esat efendi (Hangi nakesin reyile ve ifadesile) ibaresile bed'i kelâm etmiştir» diyor. [31]

Yine 1245 (1829) da İstanbulda bir İngiliz gemisinde verilen bir ziyafetten bahsederken Lûtfi Tarihi «Bu esnada İngiltere Elçisi Tersanei Âmire Halicindeki gemisinde balo tertibile vükelâyı davet etmiştir. O vakte kadar alafranğa ziyafet ve hususile balo heyeti İstanbulca görülmüş şey olmadığından görenler ve işitenlerin taacüplerini mucip olarak türlü sözler tehdüdüs etmiştir. Med'u olan zevat yatsı namazını tersane divanhanesinde badeleda saat ikide sandallar ile gemiye gitmişlerdir. Sabaha kadar orada envai lehvüluup ile eğlenmişlerdir. Ertesi günü Sudurdan Yahya Bey Serasker Hüsrev paşaya ziyafetten sualinde «Az vakitte çok tekel-lüf etmişler. Biz bir ayda tanzim edemeyiz. Çare ne devletçe birşey oldu gidilmese olmaz. Kaşık, çatal gibi bazı mekruh şeyler vardı.» deyu münafikane davranmış ise de murassa çatal kaşığı padişaha arzeden ve böyle şeylere alıştıran kendisidir demiş olduğunu Esat Efendi kaydeylemiştir» diyor [32].

Lûtfi Tarihi ilk defa 1245 (1829) da setre pantolon giyilmeğe başlandığından bahsederken de «O esnada setre pantolon telebbüsüne bedolunmuş ise de enzarı umumiyyeye henüz çıkmamış olduğundan Hasan Bey ile Avni Beye giydirilip ramazan günü çarşıya salıverilerek halkın ne efkârda bulunduğu tecessüs olunmuş imiş. Bu hal halkın gözüne çirkin görüldüğü hiss olunmakla kabahati halk bunlara yükletmek için oruç yedikleri bahanesile nefyolunduklarını haber veriyor [33].

Bir de şu vesikalara göz gezdirelim.

1788 tarihine doğru bir Kadı tarafından yazılmış olduğu anlaşılan bir «mürasele» defterinde Kadı, çekirgelere gönderdiği emirnamenin suretini kaydetmiştir ki şudur :

Mürasele

«Euzü billâhi mineşşeytanirracim Bismillâhirrahmanirrahim Çekirge ismile müsemma olan tuyur siz ki ibadullahın nebatat mezruatını ekletmekle zarardan hali olmadığınız ecilden ibadullah sizden bessi şekva etmelerile canibi şeri'den tenebbüh için size mürasele tahrir ve irsal olundu. Vusulünde gerektir ki mütenebbih

[31] Lûtfi Tarihi cilt 2, sahife 172

[32] Lûtfi Tarihi, cilt 2 sahife 171.

[33] Lûtfi Tarihi, cilt 2 sahife 165.

olup olmakule zarardan fariğ olup gidesiz gitmezseniz Halıkı küllü şey olan Zülcelâle havale olunursunuz» [34].

Galata Kadısı tarafından 27 rebiülâhır 1211 (30 birinciteşrin 1796) tarihinde verilmiş ve sureti Cevdet Tarihine kaydedilmiş olan bir hüccette bir adamın ömrünün yedi senesini diğerine hediye ettiği resmî olarak tesbit edilmiştir [35].

Resmî Takvimi Vakayi Gazetesinin 1833 tarihli 68 numaralı sayısında neşrolunan «Tırnova naibi Müderrisini kiramdan Ahmet Şükrü Efendi» tarafından İstanbula gönderilmiş olan 19 rebiülâhır 1249 (5 eylül 1833) tarihli ilâmda Tırnova'da cadı zuhur ettiğinden icap eden tedbirlerin alındığı bildirilmiştir.

İkinci Mahmud'un hekimbaşısı Behçet Efendi tarafından 1830 da yazılan ve kardeşinin oğlu ve Encümeni Daniş İkinci Reisi Hayrullah Efeddi tarafından 1862 de Litografya olarak bastırılan «Hezar esrar» adlı eserde «Sinek tersi ile mülemma bir ip garso-lunsa nane nabit olduğu», (36) «Nasırlı bir adam şehri arabinin hilâlini evvel görüşünde ayı gördüm yay gibi nasırım erisin yağ gibi diye üç kere tekrar eyleyip badehu salâvat parmağını ağzında ıslatıp ol nasır üzerine tıla ile filhal nasırın mahvü zail olduğu» [37], «Timsah yahut maymun derisi ahzolunup karye etrafında gezdirdikten sonra ol deri karyenin bir köşesine talik olunsa ol karyeye dolu» düşmiyeceği [38] gibi meseleler kaydedilmiştir.

1848 de Damad Sait Paşanın ısrarile Mustafa Reşit Paşanın Sadareten azledilerek yerine Sarım Paşanın geçtiğinden bahseden Cevdet Paşa, Damad Sait Paşa «Reşit Paşa takımının hepsini atıp hattâ nefy ve idama dahi kalkışmış. İstanbulu efkârı cedide esha-bından tahliye etmeğe çalışmış. Hattâ mekâtibi rüştiyede çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış diye harita taallümünün menolunacağı havadisi işitilmekle mekâtibi umumiye muavini Vehbi Molla Meclisi Maarif Dairesi teftiş olunursa diye korkarak ne kadar harita müs-veddesi varsa helâ kuburlarına atmış» olduğunu haber veriyor [39] Daima halkın taassubunu körükliyen medreseçiler, çekirgenin itlâfı caiz olmadığına dair yaptıkları propagandalara karşı Dahiliye

[34] Kütüphanemdeki yazma nüshadan.

[35] Cevdet Tarihi cilt 8, sahife 359.

[36] Hezar Esrar, s. 49.

[37] Hezar Esrar, s. 97.

[38] Hezar Esrar, s. 49.

[39] Fatma Aliye, Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı, s. 43.

Nezareti, çekirgelerin itlâfı caiz olduğuna dair aldığı fetvayı 14 haziran 1297 tarih ve 25 sayılı umumî tahrirat ile valilere bildirmek mecburiyetinde kaldı [40].

Meşihat Dairesi, dış doldurtmağa bile cevaz vermedi. Bu mesele, ancak Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Şer'îye Vekâleti, temmuz 1339 tarihli fetvasile müspet bir netice aldı.

Meşihat, telgrafın icadından sonrada hilâlin subutunu telgrafla tebliğ etmeğe müsaade etmedi. Bir şehirde Ramazan ayı daha bitmemişken aynı günde başka bir şehirde bayram ayına girilmesi gibi garabetlere çok tesadüf edilirdi. Nihayet bu meseleyi de Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Şer'îye Vekâleti 1339 temmuzunda müspet bir neticeye bağladı.

1876 da ilk meşrutiyetin ilânı sırasında şeriatçilerin kopardıkları yaygarayı [41] ve ikinci meşrutiyeti müteakip giriştikleri irticâî hareketleri izaha hacet yoktur.

Mutaassıpların geri zihniyetlerinin en parlak misallerine mütareke devrinde İstanbulda Meşihat Dairesi tarafından verilen ve bazıları Meşihatın resmî olarak çıkardığı ceridei ilmiyede neşrolunan fetvalarda tesadüf ediyoruz :

a — Zeydi müslimin insan ve sair zi ruh olan hayvan suretlerini alâ külli hal tasviri şer'an haram olur mu? Elcevap olur.

Bu surette suveri mezkûrenin hane ve sair mevakide ittihazı tahrimen mekruh olur mu? Elcevap olur. [42]

b — «Numan imzalı 5 Safer 340 tarihinde bilvürud, levanta ve kolonya ve emsali itriyatın istimali caiz olup olmadığına dair vaki olan istiftaya cevaptır.

Mealine nazaran levanta ve kolonya ve bunların emsali itriyatta ispirto denilen madde bulunduğu ve ispirotoda şarap veya şarabın gayri her neden istihsal olunursa olunsun arak nevinden olduğu surette bu gibi itriyatın istimali ve bunlardan hiçbir suretle intifa olunması mukarini cevazı şer'i âli olmaz ve bunlar necaseti galizadan olmağla cevazı salâta münafi miktarda musallinin gerek vücut ve libasında gerek namaz kıldığı mahalde bulunursa bu halde kılınan namazların şer'an iadesi lâzımdır.» 9 Sefer. Sene 340 [43]

[40] Aydın Vilâyetinin 1308 (1890) Salnamesi, üçüncü cilt, s. 39.

[41] Ahmet Mithat, üssü inkılâp, ikinci cilt. Sahife 185-186, 316-321.

[42] Ceridei İlmiye, zilhicce 1338 (1920).

[43] Ceridei İlmiye, 1340 (1921) Sayı 73.

c — Darülhikmeden 26 Muharrem 340 tarihinde bilvürud, erkeklerin tedavisine mahsus hastahane koğuşlarında hasta bakıcılığı vazifesile kadınların tavzif ve istihdam edilmelerinin şer'an caiz olup olmadığına dair vaki olan istiftaya cevaptır:

Mealine nezarán hasta ricali ecnebiye bakıcılığında taifei nisanın istihdamları muvafıkı şer'i âli değıldir. 11 Sefer 340 [44]

d — Ekalli müddeti hamil, altı ay olup ekser müddeti iki sene olur mu? Elcevap olur.

e — Kütahya Kızılay şubesi tarafından tertip edilen bir müsamerede oynanan bir piyeste bir kadı temsil edildiğinden dolayı mümessil ile orada bulunanlar hakkında şer'an ne hüküm verilmesi lâzimgeleceğı hakkında İstanbul Fetva Emanetine sorulan suale verilen 11 Cemaziyelâhır 1339 (20 Şubat 1921) tarihli cevapta «İşbu arzuhal mütalea olundu İstihzayı kaza istihfafı şeri olmakla masharalık eden mezbur mümessile ve hazırı bilmeclis olup işbu masharalığa bilihtiyar gülen ve alkışlıyan müslümanlara tecdidi imân ve nikâh ile beraber taziri şedit lâzım olur» denilmiştir. [45] Nihayet, umumî savştan sonra, imparatorluğun cehil, gaflet ve hiyanet yüzünden Türk milletini düşürdüğü derin ıztırıp ve hacalet çukurundan kurtarmak için melletin başına geçerek onun namusunu, şerefini ve istiklâlini kurtarmağa çalışan Atatürk aleyhinde halife olacak Vahdettin adına Şeyhülislâm Dürri zade Abdüllah efendi tarafından çıkarılan ve Ceridei ilmiyede neşredilen fetvalar, medreseden yetişen kafalardan bazılarının yalnız, geri değıl insanlarda pek az tesadüf edilecek derecede hain ve alçak olduklarını da ispat eder.

Tanzimattan sonra medreselerin ıslahı hakkında ciddi hiçbir teşebbüs olmamıştır. Meşrutiyet devrinde medreselerin ıslahına Şeyhülislâm merhum Hayri Efendi tarafından teşebbüs edilerek bir nizamname kaleme alınmıştır. 10 Zilkade 1332 (30 Eylül 1914) tarihinde kaleme alınan esbabı mucibe lâyihasında "Ulumu Şer'iyenin müfizi kemalâtı olan medarisi islâmiyenin kalemrevi Devleti Osmaniyede her türlü tekemmülâta mazhar ve memaliki saire müessesatı ilmiyesine min küllivücuğ gıptaâver olması lâzimedden iken medarisi mezkûrenin maatteasüf bir aralık duçar olduğı ihmâl ve lâkaydi ihtiyacatı hal ve zamana göre terakkilerini te-

[44] Ceridei İlmiye, 1340 (1921)

[45] Karaelmas, (Zonguldak Halk evi dergisi) nin 13 Nisan 1938 tarihli 1 inci sayısı, sahife 92.

minden kat'ı nazar hini tesislerindeki intizamın bile peyderpey ziyamı intaç eylediği gayri kabili inkâr hakayıkı elimedendir., [46] deniliyor. Bu nizamname mucibince İstanbulda Darülhilâfetül-aliye Medresesi adı altında medrese teşkilâtı vücade getirilmiştir. Darülhilâfe mddresesi tâli kısmı evvel, tâli kısmı sani ve âli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın tedris müddeti dört senedir. Her kısmın dörder sınıfı ve her sınıfın dörder şubesi vardır. Darülhilâfe medreselerinin muhtelif sınıfları programlarına o vakte kadar medrese programlarına girmemiş olan fen dersleri ve tarih, coğrafya gibi dersler ilâve olunmuştur. Bununla beraber bu teşkilât ta ciddi bir semere vermemiş, medreselerin çoğu eski şeklini muhafaza etmiştir.

V — Tevhidi Tdrisat İnkılâbı

Ulu Önder Atatürk, Sakarya harbine tekaddüm eden günlerde, 15 temmuz 1337 tarihinde Ankarada toplanan Maarif Kongresinde öğretmenlere hitaben irat ettikleri nutukta Türk çocuğuna verilmesi lâzımgelen terbiyeden bahis buyururken "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsafi fitriyemizle hiç de münasebeti olmıyan yabancı fikirlerden, şarktan ve garpten gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum., diyerek maarifimizin en önemli bir noktasına temas buyurmuşlardı. [48]

Büyük zaferden sonra Büyük Kurtarıcıya tazimlerini arz için Bursaya gelen İstanbul öğretmenlerine hitaben 27 birinciteşrin 1338 de irat buyurdukları nutukta «Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler... Fikirler, manasız mantıksız, safsatalarla mali olursa o fikirler marizdir. Günlük hayatı içtimaiye akıl ve mantıktan âri, bi faide ve muzır bir takım akideler ve an'anelerle meşbu olursa meflûç olur. Evvelâ fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin membalarını tathirden başlamak lâzımdır...» [49] Sözleriyle milletin zihnini hurafe ve batıl itikatlardan kurtarmanın ehemmiyetini tesbit buyurduktan sonra «Memleketimizin en mamur, en lâtif, en

[46] İlimiye Salnamesi. (Mesihatın çıkardığı resmî salname) sahife 652

[48] Maarif Vekâleti Mecmuası, sayı II, sahife 114

[49] Aynı Mecmua, sahife 116

güzel yerlerini üçbuçuk sene kirli ayaklarile çiğneyen düşmanı mağlûp eden zaferin, sırrı nedir bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber ittihaz etmektir.» [50] Sözlere de ilim ve fenne ehemmiyet vermemize işaret buyurmuşlardır. Nutkun diğer bir yerinde «Hiç bir delili mantığıye istinat etmiyen bir takım an'anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutu aşamıyan milletler, hayatı makul ve ameli mütalâa edemezler.» [51] diyerek Türk kültürünü hurafe ve muzır akidelerden kurtarmanın zarurî olduğuna öğretmenlerin dikkatlerini celp buyurdular.

Atatürk 3 Şubat 1923 de İzmirde halk ile yaptıkları bir hasbıhal esnasında halkın sorduğu suallere cevap verirken bilhassa tevhidi tedrisat mevzuunu ele alarak «Bizde en ziyade göze çarpan bir nokta vardır ki herkesin bu gibi mesele temastan içtina-bıdır. Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve salâhiyetle yaptıklarını sormak lâzımdır.» dedikten ve «Medreselerin bugünkü hali akametlerinden, bu hususta bizzat tetkik ve teftişlerinden mülhem hususattan, biraz da arapça öğrenmek ve arapça tedrisatta bulunmak mecburiyetinin tevhit ettiği müşkilâtın ve ziyâ zamandan» bahis buyurduktan sonra «Milletimizin, memleketimizin darülirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır» diyerek tevhidi tedrisatın tatbiki zaruretini tesbit buyurmuşlardır [52].

Atatürk, Büyük Millet Meclisinin ilk devre dördüncü içtimasını açarken 1 Mart 1923 de irat buyurdukları nutukta «Evlâdı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulûm ve fûnun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, heyeti içtimaiyemizin terakki ve tealisi noktaî nazarından çok mühimdir. Bu sebeple Şer'îye Vekâletile Maarif Vekâletinin bu hususta tevhidi fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır» diyerek tevhidi tedrisatın tatbiki lüzumunu Meclis kürsüsünden teyid buyurmuşlardır. Atatürk Büyük Millet Meclisinin ikinci devre seçimi münase-

[50] Aynı Mecmua, sahife 112

[51] Aynı mecmua, sahife 118

[52] Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir yollarında, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi neşriyatından, No. 21 S. 82-83.

betile program olmak üzere 8 Nisan 1923 te neşir buyurdıkları dokuz umdenin sekizincisinde "Tahsili iptidaide tedrisatın tevhibi ve bilûmum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esasata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edileceğini,, tasrih buyurmuşlardır.

Atatürk büyük nutuklarında dokuz umdeden bahsederken «Maahaza programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ Cümhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer'îye Vekâletinin lâğvı, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka iksası gibi... Bu meseleleri programa ithal ederek vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin bütün milleti tesmîme fırsat bulmalarını muvafık bulmadım. Çünkü, bu mesailin, zamanı münasibinde, hallolunabileceğinden ve milletin binnetice memnun olacağından kat'iyen emin idim» [53] diyerek medrese ve tekkelerin kaldırılması meselesini de «Millî bir sır» olarak sakladıklarına işaret buyurmuşlardır.

Nihayet Ulu Önder, 1 Mart 1924 Cumartesi günü ikinci devrenin ikinci içtima senesini açarken irat buyurdıkları nutukta «Milletin ârayı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhibi umdesinin bilâ ifatei an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. (Alkışlar bravo sesleri). Bu yolda teahhurun zararları ve bu yolda tehalükün ciddi ve derin semereleri seri kararınıza vesilei tecelli olmalıdır» diyerek tevhibi tedrisatın süratle tatbiki ne kadar mültezem olduğunu izah buyurdular.

Ertesi pazar günü Halk fırkası toplandı. Ruznamedeki hilâfetin ilgası, halifeni hal'i ve hanedanın Türkiye toprakları haricine çıkarılması hakkında Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile arakaşlarının kanunî teklifleri birinci ve ikinci celselerde müzakere edilerek kabul olunduktan sonra üçüncü celsede Şer'îye, Evkaf ve Erkânıharbiyei umumiye vekâletlerinin ilgasına dair olan kanunî teklif müzakere olundu. Konya Mebusu Musa Kâzım (Konya) ve Abdullah Azmi (Eskişehir) Efendiler Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin lâğvı doğru olmadığı reyinde bulundular. Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin vazifeleri ne olacağı sualine karşı Abdullah Azmi Efendi: «Evvelce vezaifi kaza, tedrisat, ilfa idi» dedi. Kaza için adliye, tedrisat için Maarif Vekâletleri mevcut olduğu kendisine ihtar edildi. Recep Bey (Kütahya) Musa Kâzım ve Abdullah Azmi Efendilere cevap vererek Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin ilgası zaruri olduğu hakkında izahat verdi ve «Bugün Şer'îye Vekâleti makamının meşgul olduğu işler başlıca evkaf, tedrisat ve muamelât işlerine

[53] Nutuk, 1934 tab'ı, sahife 206

taallûk etmektedir. Binaenaleyh şimdi mevkiî müzakerede bulunan kanun yalnız başına nazarı dikkate alınırsa meselenin mantıkî neticesine varmak biraz müşkül olur. Halbuki bütün sebebi içtimamız olan memleketi salâhı kat'îye götürecektir nafi ve teceddüt-perverane program içerisinde Şer'îye Vekâleti ve tevhidi tedrisat kanunu vardır. Burada en mühim anasırdan birisini evkaf meselesi, diğerini de tedrisatın tevhidi meselesi teşkil ediyor. Henüz filen okanunların müzakeresine başlamış bulunmuyoruz ve fakat ihtimalkî bu kanundan sonra onlar gelecektir. Binaenaleyh, Şer'îye Vekâletinin Heyeti Vekileden ihracı keyfiyetini bu meselelerin her üçünün şumulü dahilinde mütalea etmek lâzımdır» dedi, Recep Bey evkaf meselesi hakkında izahat vererek bunun başlıbaşına ehemmiyetli bir millî mesele olduğuna işaret ettikten sonra «Şu halde Evkaf Vekâletinden tecerrüt edecek olan Şer'îye Vekâletinin uhtesinde tedrisat ve muamelâta ait diğer hususat kalmış oluyor. Tedrisat meselesi hakkında takriben bir haftadanberi muhitimizde ve meclisimizde arkadaşlarımız tarafından ifade edilen esaslara temas etmek pek zaittir. Fakat muhterem arkadaşlar, hemen hiçbir arkadaşımız muhalif kalmamak şartile cümlemizin ittifak ettiği müşterek bir esas vardır ki o esas, tedrisatın behemhal Maarif Umumiye Vekâletine raptını müstelzim kılmaktadır» dedi. Recep Bey, daha sonra «Bugün bir hukukçu, bir elektrik mühendisi, bir nafia müte-hassısı bir diğer müte-hassıs hiçbir vakit tedrisatı tâliyeyi asrî ve normal bir şekilde, mekâtibi tâliyede tahsil etmemiş olanlar tarafından mekâtibi âliyede sureti mahsusada kabili iktisap olmadığı gibi, hakikî âlim sıfatını, âlim evsafını haiz bulunan ulemayı muhteremenin de bu meseleye ait tahsilleri esaslı surette görmeksizin doğrudan doğruya yalnız ilâhiyat kısmını tahsil etmek suretile bu muhterem ve mübeccel ilmi iktisap etmelerine imkân» olmadığını tasrih etti ve bu fikri misallerle tevsi ettikten sonra «İşte bu zaruretten dolayıdır ki behemhal tedrisatı iptidaiye ve tâliye, Maarifi Umumiye Vekâletinin tahtı nezaretinde tevhit» [54] ve ilâ edilmesi lüzumunu teyit etti.

Bu celsede Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin lâğvı ve Diyanet Reisliğinin teşkili hakkındaki kanun müzakere ve kabul olunduktan sonra reis Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey, «Tevhidi tedrisat hakkındaki teklifi kanununun müzakeresine geçiyoruz» dedi. Ondan sonra kanunî teklifin müzakeresine geçilerek birinci, ikinci, üçüncü ve

[54] Halk fırkası içtimainın 2 Mart 1340 pazar tarihli matbu zaptından

dördüncü maddeleri münakaşasız kabul edildi [55]. «Bu kanunun neşri tarihinden itibaren Müdafaa-i Milliye, İktisat, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletleri ve vilâyetler tarafından idare edilen bilcümle mekteplerin mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Bunlardan idarei umumiyeeye tâbi olanların bütçeleri de Maarif Vekâleti bütçesine devrolunacaktır» şeklinde olan beşinci maddesi epeyce gürültülü münakaşaları mucip oldu. Evvelâ Vasıf Bey (Saruhan) bu maddeye Nafia Vekâletini ilâve etmekle beraber «İdarei hususiyelerde bulunan bütçeler de mahalli maarif idarelerine devrolunur» ibaresinin girmesini istedi. Dahiliye vekili Ferit Bey (Kütahya) vilâyet hususî bütçelerinin maarife devrine itiraz etti. Madde tekrar okundu. Reis maddeyi reye koyacağı sırada Tahsin Bey (Aydın) Ziraat mektepleri, mühendis mekteplerinin mütehasıs mektepler olduğunu Maarif Vekâleti tarafından idare edilemeyeceğini, bunlara yazık olacağını ileri sürdü. Muhtar Bey (Trabzon) da «memleketin tedrisatının tevhidine hepimiz taraftarız. Yani terbiye memlekette aynı mevkie merbut olarak yeknesak olmalıdır. Lâkin bu tedrisattan maksat memleketin tedrisatı iptidaiye ve tedrisatı tâliyesini nazarı dikkate almaktır. Yoksa Erkânıharbiye mektebi, mühendis mektebi, bahriye mektebi gibi mütehasıs çıkacak mekteplerin maarife raptedilmesi değildir.» dedi ve «İstirham ederim bu mesele tevazzuh etsin. Maksat tedrisatı tâliye mektepleridir. İhtisas mekteplerinin eski dairelerinde kalmasını bendeniz istirham ediyorum. Başka türlü olamaz, Maarif Vekâleti nasıl zabıt yetiştirecek, nasıl mühendis yetiştirecek? Bunlar hür mekteplerdir» fikrini ilâve etti. Yunus Nadi Bey (Menteşe) âli mekteplerin dahil olmadığını söyledi Muhtar Bey de «Eğer arzettiğim şey mevzuu-bahs değilse ben teklifimden vazgeçiyorum» dedi.

Bunun üzerine Vasıf Bey (Saruhan) söz aldı “Tedrisatın tevhidî esası kabul edildiği zaman doğrudan doğruya terbiye ve tedrisatı umumiye akla gelmek lâzımdır. Yoksa yeni hazırlanan kanun mucibince ki Maarif Encümenine gelmiştir ve derdesti takdimdir, burada mekâtibi âliye şahsiyeti hükmiye verilmektedir. Hatta Darülfünun bile muhtar olmaktadır. Darülfünunun Maarif Vekâleti ile merbutiyeti refedilmektedir. Maarif Vekâleti ile merbutiyeti madeten ve ancak bütçe itibariledir. Alâka itibarile refedilmekte ve

[55] Fırkada müzakere edilen kanni teklifin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü maddelerile esbabı mucibesi mecliste okunan ve aşağıda kanunun Büyük Millet Meclisinde müzakeresi sırasında kaydedilecek olan kanun maddeleri ile esbabı mucibesinin aynı olduğundan buraya konulmadı.

şahsiyeti hükmiye verilmektedir. Binaenaleyh bahsedilen meselede tedrisatı iptidaiye ve tâliye akla gelsin,, dedi ve mühendis mektebi ve tıbbiye askeriyenin darülfünuna dahil olduklarını Harbiye ve Erkânıharbiye mekteplerinin eski hallerini muhafaza edeceklerini söyledi.

Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane) madde kanuniye ile Vasıf Beyin izahatı arasında bir münasebet görmediğini, izahatın başka, maddenin başka olduğunu söyledikten sonra «Terbiye ve tahsildeki vahdet tahsili iptidai ve tâlide aranır. Eğer ihtisas mekteplerinde de vahdeti temin edelim dersiniz ben tatbik imkânını görmüyorum. O vakit ihtisas kalmaz» dedi ve mahallî idarelerin ne salâhiyetlerine, ne bütçelerine dokunulmamasını, maddenin ona göre tashihi istedi. Akçura oğlu Yusuf Bey (İstanbul) maddeyi tekrar okuttuktan sonra ihtisas mekteplerinin maarife bağlanması doğru olmadığını ve mahallî idarelerin bütçelerinin de ellerinde kalması lâzım geleceğini ileri sürdü. Dahiliye Vekili Ferit Bey (Kütahya) bu maddenin kanun içerisinden çıkarılarak ayrıca müzakere edilmesini veyahut maddenin tedrisatı umumiye mektepleri bütçeleri ile beraber Maarif Vekâletine devredilmiştir şeklinde kabulünü teklif etti. Akçura oğlu Yusuf Bey (İstanbul) maddenin tekrar yazılıp müzakeresi lâzımdır dedi. Vasıf Bey (Saruhan) âli mekteplerin mevzu bahis olmadığını, ziraat mektepleri gibi müesseselerde meslek derslerinden başka olarak Türkçe, tarih, coğrafya, malûmatı medeniye gibi umumî dersler bulunduğunu, onun için bu mektebin İktisat Vekâletine bağlı kalması doğru olmayacağını, mektep Maarif Vekâletine geçince Maarif Vekâleti ziraat mütehassıslarından istifade edeceğini söyledi. Bu sırada başka mekteplerde tâli ihtisas mekteplerinin Maarif Vekâletine tâbi olup olmaması meselesi üzerinde Vasıf Beyle Akçura oğlu Yusuf Bey arasında bu münakaşa oldu. Nihayet bu maddenin daha iyi bir şekilde tesbit edilmek üzere müzakeresinin tehiri ve bunun Heyeti Vekilece yeni bir madde hakkında teklif olunmak üzere Başvekâlete tevdi hakkında Mithat Bey (Maraş) ın teklifi kabul edilerek celseye nihayet verildi. Aynı gün dördüncü celse açılınca hükümetçe "Madde 5 — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olan askerî rüşti ve idadiler ile Sıhhiye Vekâletine merbut olan Darüleytamlar bütçeleri heyeti talimiyelerile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen ait olduğu Vekâletler arasında tah-

vil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nisbetlerini muhafaza edeceklerdir» şeklinde tesbit edilen 5 inci madde kabul olunarak celseye nihayet verildi.

Ertesi gün (1924 martının üçüncü pazartesi günü) Büyük Millet Meclisinde Reis Fethi Bey, "hilâfetin ilgası ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti haricine çıkarılması hakkındaki kanunun diğer kanunlardan sonra müzakere edilmesine dair,, hükûmetten bir teklif aldığını söyledi. Bunun üzerine Şer'iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanunî teklif müzakere ve kabul edildi. Daha sonra tevhidi tedrisat hakkında Vasıf Bey (Saruhan) ve arkadaşlarının teklifi kanunisinin müzakeresine geçildi. Evvelâ teklifi kanunî okundu.

Tevhidi tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu Vasıf Bey ve rüfekaşının teklifi kanunisi.

Riyâseti Celileye

Bir devletin irfan ve maarifi umumiye siyasetinde milletin fikir ve his itibarile vahdetini temin etmek için tevhidi tedrisat en doğru, en ilmî ve en asrî ve her yerde fevâit ve muhassenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimatı Hayriye devrinde saltanatı münderisei Osmaniyeye tevhidi tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaftak o amamış ve bilâkis bu hususta bir ikilik bile vücade gelmiştir. Bu ikilik, vahdeti terbiye ve tedris noktai nazarından birçok muzır neticeler tevlit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdeti his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliye muhildir.

Teklifi kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ve bilûmum irfan müessesatının mercii yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfanîyatımızı vahdeti his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müsbet ve müttehît bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzakeresile kanunîyet kesbetmesini heyeti celileden rica ederiz.

2 Mart 1340.

Kayseri
Ahmet Hilmi

Konya
Reflk

Gelibolu
Celâl Nuri

Saruhan
Vasıf

تورکيه جمهوريتي بايستي

قلم مخصوص مديريني

عدد

۲
۲۹۶

۲۹۶
۲-۲-۲

تورکيه بويوک مشرقي رياست جلد سنه

۲-۲-۲ - ۲۹۶ - تاريخ و ۲۹۶ - ندرولو مرکز دولتي جدير
تورکيه بويوک مشرقي رياست ۲۹۶ / ۲ / ۲ تاريخده منقده ايجن اجتماعت برين جلد سنه
قوي ايشيکي احصا بويوک ۲۹۶ ندرولو توحيد تدريس قانوني ايفاي مقصدي خنده
باسه وکالت تويوج و تبليغ قلمده اضم

تورکيه بويوک مشرقي رياست

عاري
[Signature]

قلم مخصوص مديريني
۲۹۶
سما ارضي
۲۹

جواباً يازيلانچي اوراقده ۱ جواب اولداني عيراک تاريخ و نوموستک ديري رجا اولونور .

Tevhidi Tedrisat Kanununun yüksek tasdika iktiran ettigini bildiren tezkere

Kütahya Cevdet	İzmir Mehmet Şükrü	Gazi antep Kılınç Ali	Antalya Ahmet Saki
Kırkkilise Dr. Fuat	Aydın Tahsin	İstanbul Ali Rıza	Muş İlyas Sami
Muş Osman Kadri	Kütahya Ragıp	Urfa Ali	Rize Ali
Kozan Ali Saip	Rize Rauf	Karahisar Sahip Ruşen Eşref	Trabzon Nebzade Hamdi
Siirt Halli Hulki	Adana Ahmet Kemal	Ergani Kâzım Vehbi	Ordu Recal
Kırşehir Yahya Galip	Denizli Mazhar Müfit	Bolu Cevat Abbas	Elâziz Hüseyin
Afyonkarahisar İzzet Ulvi	Biga Samih Rifat	Menteşe Şükrü Kaya	Urfa Yahya Kemal
Zonguldak Ragıp	Tokat Mustafa	Menteşe Yunus Nadi	Karahisarı Şarki Mehmet Emin
Saruhan Reşat	Van Hakkı	Saruhan Kemal	Ertuğrul Dr. Fikret
Artvin Hilmi	Aydın Zekâl	Kars Ağaoğlu Ahmet	Çankırı Talât
Ertuğrul Rasım	Kütahya Recep	Giresun Kâzım	Giresun Hacı Muhittin
Çatalca Şakir	Ertuğrul İbrahim	Denizli Haydar Rüştü	Kayseri Sabit
Bursa Refet	Rize Ahmet Fuat	İzmit Saffet	Hakâri Asaf
	Karahisarı Şarki İsmail	Malatya Hilmi	

Tevhidi Tedrisat hakkındaki teklifi kanunî

Madde 1 — Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedsriye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2 — Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususî vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 — Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medaris tahsis olunan mebalîğ maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 — Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere darülfünunda bir ilâhiyat fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Madde 5 — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaai Milliyeye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen ait olacağı vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nisbetlerini muhafazu edecektir.

Madde 6 — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7 — İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kanunun heyti umumiyesi hakkında söz istiyen bulunmadığı için maddelere geçildi ve maddeler teklifi kanunide yazıldığı şekilde, münakaşasız kabul edildi.

Maarif Vekili Vasıf Beyin, bu kanun mucibince vekâletin emrine verilen medreseleri hemen kapatması Maarif bütçesinin müzakeresi esnasında şiddetli münakaşalara sebep oldu.

Maarif Vekili Vasıf Bey (Saruhan) tenkitlere cevap vererek medreselerin bir kısmının iptidai sınıflarını ihtiva ettiğini, dünyanın hiç bir yerinde iptidai mekteplerinde küçük çocuklara meslek esasına göre ders verilmediğini izah ettikten sonra medreselerin yukarı sınıflarının vaziyetine geçti «arkadaşlar, dedi, eskiden medreselerimiz hiç şüphesiz, iki üç asır evvel birçok kıymetli adamlar yetiştirmiştir. Müessesatı ilmiyemiz medrese namı altında mevcut idi. Fakat bilâhare arkadaşlar, medeniyetin, fennin ve ulûmun mütemadi tekâmülü karşısında bizzat biz, yüz senedenberi 150 senedenberi ayrı tedrisat mecburiyeti karşısında kaldık. Ondan sarfınazar olunursa arkadaşlar, bugünkü vaziyette, tasvir ettiğim vaziyette mevcut olan talebe için iki yol vardır. Biri askerlikten kaçmak, diğeri medreseye ismini kaydettirerek dışarda san'atle iştigal etmektedir. Arzu buyurursanız bunun için zatiâllilerine istatistikler arzedeyim. Arkadaşlar, medreselerde 18 bin talebe okumaktadır. Size ihsai malûmat veririm ki bu 18 bin talebenin ancak 6 bin şu kadar küsuru mekteplerde mevcut idi. Geri kalan on iki bini ismini medreseye kaydetmiştir. Vesikasını almış-

tır ve ondan sonra bakkalık esnaflık yapmaktadır. Muhterem arkadaşlar tedrisi dini bu mudur, tedris bu mudur?» Bundan sonra Vasıf Beyin her mesleğin tâli mektepleri mevcut olduğuna dair sürülen fikirlere itiraz ederek böyle birşey olmadığını Tıp Fakültesine doktor yetiştirmek için ayrı tâli mektep olmadığını tevhibi tedrisat kanunu üzerine askerî mekteplerin bile maarife devredildiğini, bundan sonra Harbiyeye lise mezunlarının gideceğini tesbit etti. Medresei Süleymaniyenin de ilâhiyat fakültesine nakledildiğini söyledikten sonra «o halde muhterem arkadaşlar, verdiğim bu izahat üzerine tevhibi tedrisat kanununun hangi maddesini ihmal etmişim? Yahut hangi maddesine muhalif bir vaziyet almışım? Bunu bir türlü anlayamadım.» dedi. Bundan sonra maarif bütçesinin maddelerine geçilerek kabul edildi.

Tevhibi tedrisat kanununun Büyük Millet Meclisince kabulünden bir müddet sonra Atatürk bir nutuklarında tevhibi tedrisata işaretle «Cihan ailei medeniyesinde mevki ihtiram sahibi olmak istiyen Türk Milleti, evlâtlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında biribirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye teslim etmeğe hâlâ katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı? Buyurarak bu kararın ne kadar ehemmiyetli bir ihtiyacın ifadesi olduğunu tasrih buyurmuşlardır. Kültür Bakanlığı tevhibi tedrisat kanununun kabulünden sonra bütün medreseleri kapatmış, muhtelif yerlerde imam hatip mektepleri açmış, bir müddet sonra da imam ve hatip mekteplerini orta mekteplere kalbetmiştir. Kültür Bakanlığı bir taraftan da liselerle orta ve ilkokulların müfredat programlarında mevcut olan din derslerini kaldırarak tedrisatı tamamen lâik bir hale getirmiştir.

Tevhibi tedrisat kanunundan sonra biribirini müteakip neşredilen muhtelif kanunlarla batıl hurafelerin ve muzır fikirlerin kaynakları da kurutulmuş, bu suretle Türkiye de asırlardanberi fertlerin ilmi zihniyetle düşünmelerine engel olan âmiller birer birer ortadan kaldırılarak Türkiyenin manevî havası temizlenmiştir. Fransada Büyük İnkılâp 1789 da başladığı halde okullar 1882 de, yani inkılâptan ancak 93 yıl sonra lâikleştirilebildiği halde memleketimizde Cümhuriyetin ilânından dört ay sonra tevhibi tedrisatın başarılması Atatürk inkılâbının ne kadar kavrayışlı bir sur'atle ilerilediğini gösteren parlak bir misaldir.
